

บทที่ ๓

แนวคิดธรรมานุปทานในพระไตรปิฎก

ในแนวคิดธรรมานุปทานก็จะศึกษาในประเด็นความหมาย ที่มา พัฒนาการ แนวคิด วิธีการ ผลลัพธ์ และจุดเด่นจุดด้อยไปตามลำดับ

๓.๑ ความหมายของธรรมานุปทาน

ธรรมานุปทานหมายถึง เป็นการให้เพื่อสงเคราะห์ประชาชนให้อยู่กันผาสุก ไม่มีคนยากจนในแว่นแคว้น เมื่อกล่าวถึงเรื่องการให้ ชาวไทยส่วนใหญ่จะรู้สึกดี และมองการให้ในฝ่ายบวกเสมอ โดยเฉพาะชาวพุทธ เราเรียนรู้จากคำสอนของพระพุทธเจ้ามาว่า การให้เป็นจุดเริ่มของการทำความดี อย่างเช่นธรรมะพอกจิตที่เรียกว่าอนุปปิกถาพระพุทธองค์ก็เริ่มจากทานก่อน และในบุญกิริยาวัตถุก็เริ่มจากทานก่อนเช่นกัน หรือในชาดกพระโพธิสัตว์ก็ทำหน้าที่ของผู้ให้เกือบจะทุกชาติ โดยเฉพาะชาติที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรได้พระราชทานช้างสำคัญคู่บ้านคู่เมืองเพื่อช่วยเหลือประเทศอื่น แม้แต่ในหลักการปกครอง เช่น ทศพิธราชธรรมก็เริ่มด้วยการให้ และในหลักจกกวัดติวตร ก็มีการให้ที่สำคัญคือข้อที่สี่ว่า ธรรมานุปทาน คือ การตามเพิ่มทรัพย์แก่ผู้ไม่มีทรัพย์ คือไม่ให้มีผู้ไร้ทรัพย์อยู่ในพระราชอาณาจักร คือทุกคนภายในแว่นแคว้นของตนต้องมีอยู่มีกิน เป็นคุณธรรมที่ช่วยเหลือเกื้อกูลให้คนในสังคมได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เป็นการแบ่งปันเพื่อให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์ มีเป้าหมายคือ การทำลายความตระหนี่และความยึดมั่นในตนเอง ผู้วิจยจึงได้ทำการศึกษาความหมาย ลักษณะของวัตถุที่ควรให้ทาน ผู้รับทาน และผู้ให้ทานในแบบของพระพุทธศาสนา ก่อน ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ ความหมายของคำว่า “ทาน” ในพระพุทธศาสนา

คัมภีร์ธรรมาปทีปิกา ให้ความหมายคำว่า ทาน ไว้ว่า ความให้, ความบริจาค, ความบริสุทธิ์, ความซื่อสัตย์, ความดี, ความสัน, ความเลื่อม. โดยมีรูปวิเคราะห์ดังนี้ ทียตตี ทานํ การให้ (ทา ธาตุ ในความหมายว่า ให้ ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน)และ ทาน (ทา ทาเน+ยุ) ทานอุบาย, การให้บรรณาการ, ทียเตติ ทานํ การให้ชื่อว่า ทาน(อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)^๑

^๑ หลวงเทพรัตนานุกูล (ทวี ธรรมธัช ป.๙), ธาตุปทีปิกา หรือพจนานุกรม บาลี-ไทย แผนก

ธาตุ ประกอบด้วยหลักไวยากรณ์ชั้นสูง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,

๒๕๒๔), หน้า ๑๙๐.

พระไตรปิฎกให้ความหมายของท่านไว้ว่า การให้วัตถุสิ่งของที่ควรให้, การให้ความรู้และการให้อภัยแก่คนหรือสัตว์อื่น^๒

อรรถกถาให้ความหมายของคำว่า ท่าน ว่า ความไม่โลภ ซึ่งประกอบด้วยเจตนาอันเป็นเหตุบริจาคท่าน^๓

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายคำว่า ท่าน ว่า “การให้, สิ่งที่ให้, ของที่ควรให้แก่คนที่ควรให้ เพื่อประโยชน์แก่เขา, สละให้สิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น”^๔

พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิกขุ ให้ความหมายคำว่า ท่าน ว่า ให้, แจกให้ เช่น การแบ่งปัน (กล่าวคือให้เปล่า) (ก) การให้, การแจกให้ของขวัญ; การให้ทาน, การมีใจคอกว้างขวาง, ความใจบุญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบริจาคเป็นการกุศลแต่ภิกษุหรือแก่คณะสงฆ์ในฐานะเช่นนั้น ย่อมเป็นการกระทำที่เป็นกุศล (บุญญ) และเป็นยอดของการกุศล, ดังระบุไว้ตามลำดับ กล่าวคือ การทำบุญประกอบด้วยทาน ศีล และภาวนา^๕

จุฑามาศ วารีย์แสงทิพย์ ได้สรุปแนวคิดเรื่องทานไว้ว่าเกณฑ์ตัดสินการกระทำที่จัดเป็นทานบารมี ใช้เกณฑ์ตัดสินจากเจตนาของผู้ให้คุณสมบัติของผู้รับ และไทยธรรมที่บริสุทธิ์ การบำเพ็ญทานบารมีเป็นกระบวนการศึกษาพัฒนาตนอย่างยิ่งยวดให้เจริญก้าวหน้าด้วยปัญญา โดยสละทุกอย่างที่เนื่องด้วยตน ทั้งทรัพย์สินเงินทองและชีวิตของตนมุ่งทำประโยชน์แก่ทุกชีวิตเสมอหน้า เพื่อให้โลกหรือสรรพสัตว์ดิ้งามและเป็นสุขโดยปราศจากความเห็นแก่ตัว และเพื่อจุดหมายคือ พระนิพพาน เกณฑ์ตัดสินระดับของทานบารมีมี ๒ ประเภท คือ การแบ่งตามลักษณะสิ่งของที่ให้และการแบ่งตามความยากง่ายของการสร้างบารมีคือ ความผูกพัน และความสำคัญของสิ่งที่จะให้หรือสูญเสีย ความรุนแรง และระดับความรู้ทางร่างกายและจิตใจ^๖

เมื่อทราบความหมายของท่านคือการให้แล้ว ก็ควรสำรวจถึงลักษณะของวัตถุที่ควรให้ต่อไป เพราะการเลือกให้ที่เหมาะสมนั้น จะอำนวยความสะดวกแก่ทั้งสองฝ่ายได้อย่างแท้จริง

^๒ อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๔๘๐/๒๘๙-๒๙๐, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๘๐/๕๐๙-๕๑๑.

^๓ พุ.พ.อ. (บาลี) ๑๒๒, พุ.พ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๒.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๕.

^๕ มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ, ๒๕๓๑), หน้า ๑๖๖๙-๑๖๗๐.

^๖ นางจุฑามาศ วารีย์แสงทิพย์, “แนวคิดเรื่องการทำทานบารมีในพระไตรปิฎก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑.

๓.๑.๒ ลักษณะของวัตถุที่ควรให้

ในจุฬามณีวงศ์สูตรแบ่งวัตถุที่ควรให้ไว้ ๑๐ ประการ คือ ๑) อนุถ ข้าว, ๒) ปาน้ำ น้ำ, ๓) วตุถ ผ้า, ๔) ยาน้ำ ยาน, ๕) มาลา ดอกไม้, ๖) คนธ ของหอม, ๗) วิเลปน เครื่องลูบไล้, ๘) เสยย ที่นอน, ๙) เสยยาวสถ ที่พัก, ๑๐) ปทีเปยย เครื่องประทีป^๗

พระวินัยปิฎกได้กล่าวโดยสรุปเพียง ๔ อย่าง คือ

“๑) อาหารทุกอย่าง รวมทั้งข้าวและน้ำ

๒) เครื่องนุ่งห่มปกปิดร่างกาย

๓) ที่อยู่อาศัย เช่นบ้าน เรือน วิหาร ตลอดจนเครื่องใช้ในที่อยู่นั้นๆ

๔) ยารักษาโรคและของที่เกี่ยวข้องกับการอนามัย (เครื่องป้องกันโรค) ทุกอย่างด้วย”^๘

พุทธทาสภิกขุได้อธิบายว่า ทานเมื่อยกเอาประสาททั้ง ๕ เป็นเกณฑ์ แบ่งของที่จะให้เป็นทานได้ คือ

(ก) สิ่งที่รู้เห็นได้ด้วยตา เช่นรูป หนังสือหรือแสงสว่าง เป็นต้น

(ข) สิ่งที่สามารถรู้ได้ด้วยหู เช่นคำสั่งสอน การเทศน์ หรือปาฐกถา

(ค) สิ่งที่สามารถรู้ได้ด้วยจมูก หมายถึงเครื่องกลิ่นที่เป็นไปเพื่อความปลอดภัยหรือกำจัดโรค เป็นต้น

(ง) ที่รู้ได้ด้วยลิ้น เช่นอาหารเครื่องดื่ม เป็นต้น

(จ) ที่รู้ได้ด้วยกาย ได้แก่ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับร่างกายอย่างอื่น เช่นเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น^๙

เมื่อทราบวัตถุที่ควรให้ก็ควรพิจารณาถึงผู้รับทาน

^๗ ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๙๔/๒๖๕, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๔/๓๕๓.

^๘ วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๙๕/๑๒๔-๑๒๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๕/๑๘๐.

^๙ พุทธทาสภิกขุ, **เรื่องการทำทาน พิมพ์เพื่อรักษาดั้งฉบับเดิม พ.ศ. ๒๔๗๔**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พี.เอ.ลิฟวิ้ง จำกัด, ๒๕๒๔), หน้า ๗.

๓.๑.๓ ลักษณะของผู้รับทาน

ผู้รับทานหรือฝ่ายปฏิคาหก เปรียบเสมือนนาบุญเขตสำหรับหว่านข้าวกล้า ถ้านาไม่ดีก็ไม่สามารถทำให้ผลผลิตงอกงามมีผลเต็มที่ฉันใด แม้ทานที่ให้ไปก็ฉันนั้น เพราะฉะนั้น ผู้รู้จึงเลือกหาผู้รับทาน ผู้มีปัญญาควรพิจารณาหาผู้รับทานที่เหมาะสม ดังที่ ในทานสูตร ฉกกนิบาต อังคุตตรนิกาย มีหลักเกณฑ์ว่า ทานจะมีผลใหญ่ ก็เพราะประกอบด้วยองค์ ๖ ประการ คือ ฝ่ายทายก (ผู้ให้) มีองค์ ๓ ประการ ฝ่ายปฏิคาหก (ผู้รับ) มีองค์ ๓ ประการ องค์ ๓ ประการ ของทายก อะไรบ้าง คือ ทายกในธรรมวินัยนี้ ๑. ก่อนให้ก็มีใจดี ๒. กำลังให้ก็ทำใจให้เลื่อมใส ๓. ครั้นให้แล้วก็มีใจเบิกบาน นี่คือองค์ ๓ ประการ ของทายก องค์ ๓ ประการ ของปฏิคาหก อะไรบ้าง คือ ปฏิคาหกในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ปราศจากราคะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ

๒. เป็นผู้ปราศจากโทสะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ

๓. เป็นผู้ปราศจากโมหะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ

นี่คือองค์ ๓ ประการ ของปฏิคาหก ทักขิณาประกอบด้วยองค์ ๖ เป็นอย่างนี้แล^{๑๑} แต่การที่จะกล่าวให้แน่นอนลงไปว่า ใครที่เป็นผู้รับทานที่ให้ผลมากที่สุดนั้นเป็นของยาก กล่าวตามทักขิณาวีรังกสูตร ในวรรคที่ ๔ อุปริปนณาสก มัชฌิมนิกาย พอเป็นเครื่องสังเกตใจความตามที่ท่านแบ่งไว้โดยย่อ ๒ ประเภท คือ บุคคลและหมู่สงฆ์ ซึ่งเราเรียกกันว่า ปาฏิบุคลิกทาน คือทานที่ให้เฉพาะเจาะจงบุคคลใดบุคคลหนึ่ง และสังฆทานคือทานที่ให้แก่หมู่คณะ ไม่เฉพาะเจาะจงผู้ใดผู้หนึ่ง การให้ทานแบบเจาะจงผู้รับ ๑๔ จำพวก มีผลมากน้อยตามลำดับดังนี้

๑) บุคคลถวายทานในพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีผลมากกว่าถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า

๒) บุคคลถวายทานในพระปัจเจกพุทธเจ้ามีผลมากกว่า

๓) บุคคลถวายทานในพระสาวกของพระพุทธเจ้ามีผลมากกว่า

๔) บุคคลถวายทานในผู้ปฏิบัติเพื่อทำอหัตตผลให้แจ้งมีผลมากกว่า

๕) บุคคลถวายทานในพระอนาคามีมีผลมากกว่า

๖) บุคคลถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำอนาคามีผลให้แจ้งมีผลมากกว่า

๗) บุคคลถวายทานในพระสกทาคามีมีผลมากกว่า

๘) บุคคลถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำสกทาคามีผลให้แจ้งมีผลมากกว่า

๙) บุคคลถวายทานในพระโสดาบันมีผลมากกว่า

๑๐) บุคคลถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำโสดาปัตติผลให้แจ้งมีผลมากกว่า

^{๑๑} อัง.ญก. (บาลี) ๒๒/๓๗/๓๒๓, อัง.ญก. (ไทย) ๒๒/๓๗/๔๘๖.

๑๑) บุคคลให้ทานในบุคคลภายนอก (พระพุทธรูปศาสนา) ผู้ปราศจากความกำหนัดในกามมีผลมากกว่า

๑๒) บุคคลให้ทานในปุถุชนผู้มีศีลทั่วไปมีผลมากกว่า

๑๓) บุคคลให้ทานในปุถุชนผู้ทุศีลทั่วไปมีผลมากกว่า

๑๔) บุคคลให้ทานในสัตว์เดรัจฉาน^{๑๑}

การบูชาหรือถวายทานแก่ผู้มีต้นอันเจริญแล้ว (คือละระคะโทสะต้นหาได้แล้ว) ครั้งเดียว มีผลมากกว่าการบูชาอย่างอื่น คำนี้พระพุทธรูปองค์ตรัสเปรียบเทียบไว้ในต้นทวารวรี ธรรมบท ว่า นามีหญาเป็นโทษ หมู่ชนมีระคะเป็นโทษฉะนั้น ทานที่ให้แก่ผู้ปราศจากระคะจึงมีผลมาก นามีหญาเป็นโทษ หมู่ชนมีโทษเป็นโทษฉะนั้น ทานที่ให้แก่ผู้ปราศจากโทษ จึงมีผลมาก นามีหญาเป็นโทษ หมู่ชนมีความอยากเป็นโทษฉะนั้น ทานที่ให้แก่ผู้ปราศจากความอยากจึงมีผลมาก^{๑๒} เมื่อได้ทราบลักษณะของผู้ควรรับทานแล้ว ควรทราบลักษณะของผู้ไม่ควรรับทานบ้าง ลักษณะผู้ไม่ควรรับทาน พระพุทธรูปองค์ได้ตรัสไว้ในทานสูตร อภิสิฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า สมณพราหมณ์ผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ ๑. เป็นผู้มีมิจฉาทิฎฐิ (เห็นผิด) ๒. เป็นผู้มีมิจฉาสังกับปะ (ดำริผิด) ๓. เป็นผู้มีมิจฉาวาจา (เจรจาผิด) ๔. เป็นผู้มีมิจจกัมมันตะ (การกระทำผิด) ๕. เป็นผู้มีมิจจอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด) ๖. เป็นผู้มีมิจจวายามะ (พยายายมผิด) ๗. เป็นผู้มีมิจจาสติ (ระลึกผิด) ๘. เป็นผู้มีมิจจสมาธิ (ตั้งใจมั่นผิด)

ภิกษุทั้งหลาย ทานที่ให้ในสมณพราหมณ์ผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ อย่างนี้ ย่อมไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก ไม่มีความรุ่งเรืองมาก ไม่มีความแพร่หลายมาก เหมือนกับนาที่ดอนเกินไปและประกอบด้วยหินและกรวด มีดินเค็มไม่มีเหมืองบริบูรณ์เป็นต้น อันไม่สามารถให้ข้าวกล้าได้ผลบริบูรณ์^{๑๓} ผู้ที่ประกอบด้วยองค์แปดนี้ ก็คือ ผู้ที่ไม่มีศีล สมาธิและปัญญาอันเป็นข้อปฏิบัติเพื่อละระคะ โทสะ และโมहनันเอง

๓.๑.๔ ลักษณะของผู้ให้ทาน

ผู้ให้ทานที่แท้จริงต้องเป็นผู้ไม่หวังผลตอบแทนผลโดยเจาะจงอย่างนั้นอย่างนี้ แต่จะมุ่งเอาผลคือความสุขโดยกว้างๆ ตามแต่ทานจะให้ผล ควรให้ด้วยจิตคิดอนุเคราะห์แก่สัตว์ทั่วหน้าหรือจะบูชาคุณความดีเป็นการตอบแทนท่านที่เป็นบุพพการีของตน หรือตั้งใจจะบำรุงสิ่งที่ประโยชน์แก่มหาชน เช่น ศาสนาให้ยั่งยืนถาวร เป็นต้น แม้ที่สุดใคร่จะทำบุญอุทิศให้แก่ท่านที่ล่วงลับไปแล้วก็นับว่าเป็นทานได้

^{๑๑} ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๓๗๙/๓๒๓-๓๒๔, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๙/๔๒๗-๔๒๘.

^{๑๒} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๕๖-๓๕๙/๗๙, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕๖-๓๕๙/๑๔๕.

^{๑๓} อ.อ.อ. (บาลี) ๒๓/๓๔/๑๙๕, อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๓๔/๒๘๙-๒๙๐.

ควรตั้งเจตนาไว้ให้สดีสบริบูรณ์ ในเวลาทั้งสามคือ ๑. ปุพฺพเจตนา เวลาก่อนแต่จะให้ ก็มีใจแช่มชื่น ไม่เดือดร้อน โดยคิดว่า “เราจะทำสิ่งที่ทำได้ยาก ที่บัณฑิตสรรเสริญ” คิดว่า “เราจะทำการฝังขุมทรัพย์สมบัติที่จะติดตามตนไปในกาลทุกเมื่อ” ๒. มุญจนเจตนา เวลาที่กำลังให้อยู่ ก็ทำจิตให้เลื่อมใสในการทำนั้น คิดว่า “เรากำลังถือเอาสาระจากทรัพย์ที่ไม่มีสาระ” ๓. อปรปรเจตนา เมื่อให้แล้ว ก็ไม่เกิดความรู้สึกสงสัยหรือเสียดาย ย่อมเป็นผู้เพิลิดเพลินอยู่เสมอว่า “เราได้ทำบุญแล้ว ทานเราสำเร็จด้วยดี”^{๑๔} เมื่อระลึกถึงทานที่ตนเองได้ทำ ก็มีความสุขความอิ่มใจทุกครั้ง เพราะได้พิจารณาอย่างรอบคอบแล้ว และทำในสิ่งที่เล็งเห็นได้ด้วยปัญญาว่าเป็นประโยชน์จริงๆ ไม่ใช้ด้วยความมกมาย เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะมีความอิ่มใจเบิกบานใจในทานที่ได้ทำอยู่ตลอดเวลา สมกับพระดำรัสที่พระพุทธองค์ตรัสถึงหลักของการทำทานไว้ในทวนสูตร อังคุตตรนิกาย ว่า ทายกก่อนแต่ให้ ก็มีใจดี เมื่อกำลังให้ ก็ทำจิตให้เลื่อมใส ครั้นให้แล้วก็มีใจเบิกบาน นี่เป็นความถึงพร้อมแห่งยัญญ^{๑๕} พระพุทธเจ้าทรงแสดงผลแห่งทาน พอสรุปได้ว่า “ทานเป็นของมีผลมากแก่ผู้ที่สามารถทำเจตนาทั้งสามให้บริบูรณ์เท่านั้น”^{๑๖} โดยปกติแล้วเมื่อคนส่วนใหญ่ให้ของกันและกัน มักจะไม่นับเป็นไปตามหลักที่กล่าวมาแล้ว ส่วนมากมักมีลักษณะ ๘ ประการ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในทวนสูตร ว่า

- ๑) บุคคลบางคน ให้ทานเพราะความชอบ
- ๒) บุคคลบางคน ให้ทานเพราะความชัง
- ๓) บุคคลบางคน ให้ทานเพราะความหลง
- ๔) บุคคลบางคน ให้ทานเพราะความกลัว
- ๕) บุคคลบางคน ให้ทานเพราะคิดว่า “พ่อและปู่เคยให้ทานเคยทำทาน เราไม่ควรให้วงศ์ตระกูลเก่าแก่เสื่อมหายไป”
- ๖) บุคคลบางคน ให้ทานเพราะคิดว่า “เราให้ทานนี้แล้วหลังจากตาย แล้วจักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์”
- ๗) บุคคลบางคน ให้ทานเพราะคิดว่า “เมื่อเราให้ทานนี้แล้วจิตย่อมผ่องใส เกิดความชื่นชมโสมนัส”
- ๘) บุคคลบางคน ให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุ่งแต่งจิต^{๑๗}

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน อจ.ฉก. (บาลี) ๒๒/๓๗/๓๒๒-๓๒๓, อจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๗/๔๘๖-๔๘๗.

^{๑๕} อจ.ฉก. (บาลี) ๒๒/๓๗/๓๒๓, อจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๗/๔๘๖-๔๘๗.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน อจ.ฉก. (บาลี) ๒๒/๓๗/๓๒๒-๓๒๔, อจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๗/๔๘๖-๔๘๘.

^{๑๗} อจ.อญ. (บาลี) ๒๓/๓๓/๑๙๔, อจ.อญ. (ไทย) ๒๓/๓๓/๒๘๘-๒๘๙.

ลักษณะ ๘ ประการนี้ แสดงถึงความเศร้าหมองแห่งน้ำใจของผู้บำเพ็ญทาน เพราะให้เพื่อหวังสิ่งตอบแทน หรือทำเพราะเหตุอย่างอื่น ผู้ให้ทานควรทำใจให้ผ่องแผ้วจากอาการที่วามานี้ อีกอย่างหนึ่ง ท่านจัดลักษณะของผู้ให้ว่ามีต่างๆ กัน เพราะอาการที่ให้หรือเพราะอำนาจตัณหาและความตระหนี่ ผู้ให้ทานด้วยของเลวกว่าที่ตนบริโภคเอง เรียกว่า เป็นทาสแห่งทาน ผู้ที่ให้ของเสมอกับที่ตนใช้บริโภคเอง เรียกว่า เป็นสหายแห่งทาน ส่วนผู้ที่ให้ทานด้วยสิ่งที่ดีกว่าที่ตนใช้สอยเอง เรียกว่า เป็นเจ้าแห่งทาน แต่ในอรรถกถาแห่งสีหสูตร อังคุตตรนิกายกล่าวว่า “ผู้ตกอยู่ใต้อำนาจตัณหา ไม่กล้าให้ทาน เรียกว่า เป็นทาสแห่งทาน ผู้ที่ข่มตัณหาหรือความตระหนี่เสียได้ และบำเพ็ญทานอยู่ เรียกว่าเป็นเจ้าเหนือทานเหมือนกัน”^{๑๘} อีกอย่างหนึ่ง โดยปกติแล้วผู้ให้ทาน ควรให้ตามศรัทธาและความเลื่อมใส ไม่พึงให้ยิ่งหย่อนกว่าศรัทธา เพราะถ้าเป็นเช่นนั้น จะไม่ทำให้เกิดความชื่นชมยินดีในเมื่อให้เสร็จแล้ว ทำให้อปราปรเจตนาไม่บริสุทธิ์ และทานก็จะมีผลไม่เต็มที่ การที่ให้แล้วเกิดความเสียดายภายหลังนั้น เป็นการทำลายผลของทาน เช่นเดียวกับคนที่ปลูกสร้างสิ่งใดลงแล้วกลับรื้อทิ้งเสีย จึงควรให้พอเหมาะแก่ศรัทธา สมกับพระดำรัสที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในมลลวรรค ขุททกนิกาย ธรรมบทว่า

บุคคลย่อมให้ทานตามความเชื่อตามความเลื่อมใส

ภิกษุไม่พอใจในข้าวและน้ำที่เป็นทานของคนอื่นนั้น

ย่อมไม่บรรลุมาริในเวลากลางวันหรือกลางคืน^{๑๙}

พุทธทาสภิกขุได้กล่าวว่า “คำว่า ศรัทธา กล่าวตามหลักอันมีที่มาในที่ต่างๆ มีอยู่ ๒ ชนิด คือ ๑) ศรัทธาเกิดจากเขาชวนหรือเห็นเขาทำก็ทำตามเขา และ ๒) ศรัทธาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยตนเอง อาศัยปัญญาและสัมมาทิฐิเป็นเครื่องชักนำ” ศรัทธาอย่างหลังนี้สามารถทำให้ทาน มีผลเต็มที่ และคำที่พระองค์ตรัสว่า ให้ตามศรัทธา ก็หมายเอาศรัทธาอย่างหลังนี้ ส่วนศรัทธาอย่างแรกเป็นไปเพราะอำนาจผู้อื่น เมื่อทำแล้วอาจให้ผลไม่เต็มที่ เพราะเหตุนี้ ท่านพุทธทาสจึงกล่าวไว้ว่า “จิตที่คิดจะให้ทานประกอบด้วยความรู้ดีรู้ชอบเป็นเบื้องหน้านี้ เป็นมงคล เป็นสิริ เป็นเครื่องเย็นใจ”^{๒๐} รวมความว่า ลักษณะของผู้ให้ทาน ก็คือประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ชำระตนเองให้บริสุทธิ์ด้วยศีล ทำใจให้ผ่องแผ้วหมดจด มองเห็นอานิสงส์แห่งทานที่ตนจะทำอย่างแจ่มแจ้ง จนเกิดปีติได้ตลอดเวลาทั้ง ๓ กาลดังกล่าวแล้ว

๒.๑.๕ ลักษณะของการให้ทานทั่วไป

ในประเด็นนี้มีความสำคัญเป็นพิเศษเพราะการให้เพื่อผลทางการเมืองในปัจจุบันนั้น มีการให้น้ำเมาหรือการจัดเลี้ยงอาหาร ที่เรียกโดยรวมว่า เหล้า ยา ปลาบั้ง ซึ่งเป็นอันตรายกว่า การให้ ข้าว ปลา

^{๑๘} อภ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๓๔/๒๒, อภ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๘๑.

^{๑๙} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๔๙/ ๖๐, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔๙/๑๐๙.

^{๒๐} พุทธทาสภิกขุ, เรื่องการทำทาน พิมพ์เพื่อรักษาดั้งฉบับเดิม พ.ศ. ๒๔๗๔, หน้า ๑๑-๑๒.

อาหาร ลักษณะของการให้ทานนั้น เป็นสิ่งที่ควรทำความศึกษาให้เข้าใจอย่างแท้จริงเสียก่อน จึงจะสามารถให้ทานด้วยอาการที่บริสุทธิ์ได้ ในที่นี้จะกล่าวถึงการให้ที่ไม่จัดว่าเป็นทาน ไม่อาจให้ผล หรืออาจเป็นโทษแก่ผู้ให้ก่อน พระวินัยปิฎก กล่าวถึงการให้ ๑๐ อย่าง ซึ่งไม่นับว่าเป็นทาน และบางครั้งอาจกลับเป็นโทษส่งผู้ให้ไปอบายได้ คือ

- ๑) อติถีนทาน ให้หญิงแก่ชายด้วยมุ้งเมถุนธรรมอย่างเดียว
- ๒) อุสภทาน ให้พ่อโคแก่แม่โค
- ๓) มชฺชทาน ให้น้ำเมาหรือสุราและเมรัย
- ๔) จิตตกมมทาน ให้รูปภาพหรือสิ่งที่กระทำให้อวิชิต
- ๕) สตุถทาน ให้ศาตราวุธ คือของที่ใช้ประหารทุกชนิด
- ๖) วิสทาน ให้ยาพิษทุกอย่าง ทั้งที่ทำให้ถึงตายหรือเพียงแค่เจ็บป่วย
- ๗) สงฺขลิกทาน ให้ใช้ตรวนเครื่องจองจำทรมานสัตว์
- ๘) กุกกุฏทาน ให้พ่อไก่แก่แม่ไก่
- ๙) สุกกรทาน ให้พ่อสุกรแก่แม่สุกร
- ๑๐) มานกฺกุฏตุลาทาน ให้เครื่องขังตวงที่ข้อโก่งไม่แน่นอน^{๒๑}

ทานใด บุคคลให้แก่สัตว์เดรัจฉานเพื่อเลี้ยง ด้วยอำนาจคุณ มีความถึงพร้อมด้วยลักษณะ เป็นต้น และด้วยอำนาจอุปการะมีการได้น้ำนมและการเฝ้า เป็นต้น ทานนั้นไม่ทรงถือเอา เพราะไม่ประกอบด้วยลักษณะแห่งทาน จริงอยู่ การบริจาควัตถุที่พึงให้ของตน ด้วยอำนาจความปรารถนาเพื่ออนุเคราะห์และบูชา ชื่อว่าทาน การบริจาควัตถุที่พึงให้ด้วยอำนาจความกลัว ความรัก และความประสงค์สินบน เป็นต้น หาชื่อว่าทานไม่ เพราะเป็นทานมีโทษ วัตถุ (ของกิน) แม้เพียงคำครึ่งคำที่บุคคลให้แล้ว ก็ไม่ทรงถือเอา เพราะไม่สามารถในอันให้ผลตามมุ่งหมาย^{๒๒} นอกจากนี้ ยังมีสรุปโดยภาพรวมว่า ไม่ให้สิ่งเป็นเครื่องอุดหนุนแก่ผู้ทำการทุจริต ไม่ให้แก่ผู้ที่สามารถหาเลี้ยงชีพด้วยตนเองได้ แต่ชี้เกียจหรือเอาเปรียบผู้อื่น เป็นการสนับสนุนให้คนเกียจคร้านมากขึ้น ก่อนจะให้ควรพิจารณาหาเหตุผลที่สมควรเสียก่อนแล้วจึงให้

ส่วนลักษณะของการให้ที่มีผลมากที่สุดที่ทั่วไป ทั้งปาฏิบุคลิกทานและสังฆทานว่า นอกจากผู้ให้และผู้รับเป็นผู้บริสุทธิ์แล้ว กิริยาที่ให้อำนาจบริสุทธิ์ด้วย พุทธศาสนิกชนอธิบายความหมายของสัปปริสทานทั้ง ๘ ประการไว้ดังนี้

- ๑) ให้สะอาด คือ ทายกล้างมือล้างเท้าของทักษิณะบุคคล (ผู้ควรรับทาน) และของตนเองหรือถวายน้ำบ้วนปากด้วยตนเอง เป็นต้น แล้วถวายด้วยน้ำใจประกอบด้วยศรัทธาเชื่อมั่นในคุณพระรัตนตรัย และในคุณความดีของท่านผู้รับนั้น มิได้หวังอย่างอื่นนอกจากคลองธรรม กระทำให้สะอาดทั่วทุกอย่าง และ

^{๒๑} วิ.ป. (บาลี) ๘/๙๒๙/๓๒๖, อ.จ. นวก.อ. (ไทย) ๔/๗๘๕.

^{๒๒} ม.จ.ค.ล. (บาลี) ๒/๑๒, ม.จ.ค.ล. (ไทย) ๓/๑๖-๑๗.

คำว่าล้างมือล้างปากยังมีความหมายอย่างอื่นได้อีกว่า ทายกชำระตนเองให้สะอาดด้วยการสมาทานศีลเสียก่อนให้ทาน แม้ปฎิภาหก็ชำระตนด้วยการทำคืนโทษที่ติดตัวอยู่ เช่น แสดงอาบัติเสียก่อน เป็นต้น โดยย่อก็คือทั้งฝ่ายทายกและปฎิภาหเป็นผู้มีกายวาจาและน้ำใจอันสะอาด และวัตถุก็เป็นของบริสุทธิ์ ไม่ใช่เป็นของที่ลักขโมยหรือฉ้อโกงเข้ามา เป็นต้น^{๒๓}

๒) ให้ประณีต คือ นอกจากวัตถุที่เป็นของประณีตเท่าที่ตนสามารถจะทำได้แล้ว ใจต้องเป็นของประณีตด้วย เพราะท่านประสงค์เอาใจเป็นใหญ่ สมกับพระดำรัสที่พระพุทธองค์ตรัสกับอนาถปิณฑิกเศรษฐี ว่าสิ่งของจะดีหรือจะเลวไม่เป็นประมาณเมื่อใจประณีตแจ่มใสด้วยอำนาจศรัทธาแล้วสิ่งของหรือทานก็ชื่อว่าประณีต^{๒๔}

๓) ให้โดยกาล คือ สมควรแก่เวลา หมายความว่า ให้ในเวลาที่เป็นประโยชน์แก่ผู้รับได้เต็มที่ ซึ่งเป็นทานที่มีผลมากกว่าการให้ธรรมดา หลักในกาลทานสูตรมี ๕ ประการ คือ

๑. เวลาที่ผู้รับมาจากที่อื่นไม่มีที่รู้จักพักพาอาศัย

๒. เวลาที่ผู้เตรียมจะจากไป

๓. เวลาเจ็บป่วยไม่สามารถเลี้ยงตัว

๔. เวลาหาอาหารได้ยาก เช่น คราวข้าวยากหมากแพง เป็นต้น

๕. ของแรกมีมาใหม่ยากที่ใครจะบริจาคได้^{๒๕}

ทั้ง ๕ ประการ ดังกล่าวมานี้ จัดว่าเป็นเวลาที่ผู้รับมีความต้องการเต็มที่

๔) ให้สมควร คือ ให้ของที่ควรให้และผู้รับก็ควรรับ ซึ่งจะต้องพิจารณาจากผู้ให้ ผู้รับ และสิ่งของนั้นด้วย ของที่ไม่สมควรให้ทานมีตัวอย่างเช่น ถวายเครื่องนุ่งห่มของฆราวาสแก่บรรพชิต แม้แต่ของบางอย่างที่ไม่เหมาะสม อุดหนุนความเป็นผู้มักมากหรือไม่สันโดษ ถือว่าเป็นของที่ไม่สมควรเหมือนกัน ในหลักสัปปุริสทานอีกหมวดหนึ่งซึ่งมีเพียง ๕ ข้อ พระพุทธเจ้าทรงแสดงสัปปุริสทานสูตรโดยเน้นผู้ให้ ๕ ประการ คือ ๑. ให้ทานด้วยศรัทธา ๒. ให้ทานด้วยความเคารพ ๓. ให้ทานโดยกาลสมควร ๔. เป็นผู้มั่งคั่งอนุเคราะห์ให้ทาน ๕. ให้ทานไม่กระทบผู้อื่น ข้อที่ ๕ กล่าวว่า ให้โดยไม่ทำตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน หมายความว่า ให้โดยรู้จักฐานะและกำลังทรัพย์ของตนเอง ถ้ายังจำเป็นต้องอาศัยทรัพย์ในการดำรงชีพ ก็ไม่ทำทรัพย์ให้เสียหายไปจนคนในครอบครัวต้องเดือดร้อน ที่ว่าไม่เบียดเบียนผู้อื่นก็คือ ไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่ใครทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ขอจากผู้อื่นมาให้ เป็นต้น^{๒๖}

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน พุทธศาสนิกฯ, เรื่องการทำทาน พิมพ์เพื่อรักษาต้นฉบับเดิม พ.ศ.

๒๔๗๔, หน้า ๒๒-๒๖.

^{๒๔} พ.ร.อ. (บาลี) ๒/๔, พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๑๗.

^{๒๕} อ.ป.ญก. (บาลี) ๒๒/๓๖/๓๖, อ.ป.ญก. (ไทย) ๒๒/๓๖/๕๗.

^{๒๖} อ.ป.ญก. (บาลี) ๒๒/๑๔๘/๑๖๒, อ.ป.ญก. (ไทย) ๒๒/๑๔๘/๒๕๔-๒๕๕.

๕) เลือกให้ คือ การที่จะได้ผลของทานมาก ต้องรู้จักเลือกให้แก่บุคคลที่สมควรให้นั่นเอง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ว่า ทานที่บุคคลเลือกให้ พระสุคตทรงสรรเสริญแล้ว บุคคลเหล่าใด ควรแก่ทักษิณา มีอยู่ในโลก คือหมู่มุสสวัตินี้ ทานทั้งหลายที่บุคคลเลือกให้แล้ว ในบุคคลเหล่านั้น ย่อมมีผลมาก เหมือนพืชทั้งหลายที่บุคคลหว่านลงในนาชั้นดี ฉะนั้น^{๒๗} ในอังกูรเปตวัตถุ พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิธีการเลือกให้ที่ถูกต้องว่า ควรเลือกให้ทาน ในเขตที่ให้แล้วมีผลมาก ทายกเลือกให้ทานแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์ ทานที่เลือกให้ พระสุคตทรงสรรเสริญ ทานที่ทายกให้ไปแล้ว ในทักษิณบุคคลทั้งหลาย ซึ่งมีอยู่ในโลกนี้ ย่อมมีผลมาก เหมือนหว่านข้าวลงในนาดี^{๒๘}

๖) ให้ต่อเนื่องและสม่ำเสมอ คือ การสะสมบุญไว้คราวละเล็กจะน้อยจนกว่าจะเป็นบุญใหญ่ อย่าคิดว่าเป็นของเล็กน้อยแล้วไม่เอาใจใส่เสียเลย เพราะว่าของมากย่อมต้องเกิดมาจากของน้อยเสมอ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในปาปวรรค ธรรมบท ว่า บุคคลอย่าสำคัญ ว่าบุญเล็กน้อยคงจักไม่มาถึง แม้หมอน้ำยังเต็มด้วยน้ำที่ตกลงมาทีละหยาดได้ ฉนใด คนมีปัญหา เมื่อสั่งสมบุญทีละเล็กทีละน้อย ก็เต็มด้วยบุญได้ ฉนนั้น^{๒๙} เมื่อได้พยายามสั่งสมบุญไว้มาก บุญนั้นก็กำลังเพียงพอที่จะทำลายบาปให้หมดโอกาสให้ผล ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอังคุลิมาลสูตร มัชฌิมนิกาย ว่าคนที่เคยประมาท ต่อมาภายหลัง ไม่ประมาท เขาย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสวได้ประดุจดวงจันทร์ที่พ้นจากเมฆ ฉะนั้น^{๓๐}

๗) เมื่อให้ก็เลื่อมใส คือ การที่ผู้ให้ทานมีความพอใจที่จะให้หรือบริจาคสิ่งของด้วยความเต็มใจ แม้ว่าจะทำบุญไปถูกปฏิกาคหกุศลเข้าโดยไม่รู้ตัว แม้มารู้ภายหลังก็ไม่ทำความเสียหายให้เกิดแก่ทานของตน ยังคงเลื่อมใสเพราะเชื่อมั่นว่าทานยังมีผลอยู่นั่นเอง ข้อนี้มีคำของพระนาคเสนรับรองไว้ในมิลินทปัญหาว่า “ภิกษุผู้ทศิลหรือทำชั่วบางอย่าง ก็อาจทำให้ทานของทายกที่มีเจตนาบริบูรณ์ไม่บังเกิดเลยก็ได้ เปรียบเหมือนน้ำขุ่นก็ยังใช้ล้างโคลนตมที่เปื้อนทำได้ น้ำร้อนยังใช้ดับไฟได้ อาหารแม้จะจืดชืดเพียงใดก็ยังแก้หิวได้”^{๓๑} และมีพุทธภาษิตรับรองว่า ทายกตั้งอยู่ในศีล ๕-๘ ประการ มีความเลื่อมใสตั้งมั่นบริจาคของที่ได้มาโดยธรรมแก่ภิกษุผู้ทศิล เพราะตนเป็นผู้เชื่อกรรมและวิบากทักษิณานี้ก็บริสุทธ์ สามารถยังผลให้สำเร็จแก่ทายกได้ตามส่วน^{๓๒}

๘) ให้แล้วก็มิใจขึ้นบานทุกเมื่อ ข้อนี้ได้กล่าวแล้วในตอนต้นที่ว่าด้วยเจตนา คือ เป็นธรรมดาของผู้ให้ทานที่มีเจตนาในการบริจาคทานแล้วย่อมมีความพอใจอยู่เป็นนิจ ไม่มีอาการร้อนใจ ดังนั้นเมื่อให้

^{๒๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๓๓/๒๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๓/๔๑.

^{๒๘} ชุ.เปต. (บาลี) ๒๖/๓๒๙-๓๓๐/๑๘๘-๑๘๙, ชุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๓๒๙-๓๓๐/๒๑๙.

^{๒๙} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒๒/๓๘, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๒๒/๖๙.

^{๓๐} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๕๒/๓๓๖, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๒/๔๓๐.

^{๓๑} ยัม ปันนชยากร, ปัญหาพระยามิลินท์, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๒๐๘-๒๐๙.

^{๓๒} ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๓๘๒/๓๒๖, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๘๒/๔๓๑.

ทานก็เกิดความบันเทิงขึ้นในใจ คือมีความดีใจ รู้สึกปลื้มปิติ ไม่รู้สึกเสียดายในของที่บริจาคให้เป็นทานที่กล่าวมานี้ เป็นหลักฐานชี้ให้เห็นหายกเลิกให้ทาน เพื่อหลีกเลี่ยงการให้ทานที่เป็นโทษ และควรพิจารณาให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตนเองในการเลิกให้ทาน โดยการให้ที่สะอาด มีความประณีตโดยใช้ศรัทธานำสิ่งของที่ให้อดสมควรแก่ผู้รับ เพื่อให้ผู้รับได้ใช้ร่วมในการปฏิบัติธรรมให้เต็มที่ รวมไปถึงผู้รับที่มีจิตบริสุทธิ์ การให้แต่น้อยด้วยความเลื่อมใสขึ้นบานใจทุกเมื่อ ก็จะทำให้การให้นั้นมีผลมากได้เช่นกัน

สรุปตามในบาลีทานสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ๘ ประการ เรียกว่า สปัปฺริสทาน คือ

- ๑) ให้สะอาด
- ๒) ให้ประณีต
- ๓) ให้โดยกาล
- ๔) ให้สมควร
- ๕) เลิกให้
- ๖) ให้ต่อเนื่องและสม่ำเสมอ
- ๗) เมื่อให้ก็เลื่อมใส
- ๘) ให้แล้วใจก็ขึ้นบานทุกเมื่อ^{๓๓}

เมื่อสรุปความหมายของธนานุปทานว่า เป็นการเพิ่มทรัพย์ให้เพื่อเกื้อกูลทุกคนให้อยู่กันอย่างมีความสุข ไม่มีคนยากจนในแว่นแคว้น แบ่งปันเพื่อให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์ เพื่อป้องกันโจรภัย จึงมีข้อแตกต่างจากการให้ทานที่กล่าวมาในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาตรงที่เป็นการให้ของผู้ปกครอง ให้ไปยังผู้อยู่ใต้ปกครอง แต่ก็มีผลสอดคล้องกับการให้ในพระไตรปิฎก เพราะไม่จัดอยู่ในประเภทการให้ที่ไม่ใช่ทาน เช่นการให้ของพระเจ้าทัพพินเมโณในจักรกัปปวัตตสูตร ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามักจะกล่าวถึงทานในลักษณะเป็นทานบารมีมีทั้งทานบารมีระดับธรรมดา ระดับอุบารมี และระดับสูงสุดคือปรมัตถบารมี แต่ความหมายของธนานุปทานยังอยู่เพียงระดับการเพิ่มทรัพย์ให้ คือ เป็นการให้เพื่อหวังเกื้อกูลทุกคนให้อยู่กันอย่างมีความสุข เมื่อเปรียบเทียบกับทานที่กล่าวมาธนานุปทานอาจจะจัดอยู่ในทานทาส คือเป็นทานที่ให้สิ่งที่ดีน้อยกว่าสิ่งที่ตนมีอยู่ ถ้าจะใช้หลักเกณฑ์ในคัมภีร์โดยตรงแบบนี้ก็จะรู้ดีกว่ามันไม่ถูกต้อง เพราะผู้ปกครองเพราะในพระพุทธศาสนามีกำสอนเรื่องกฎแห่งกรรม โดยพิจารณาได้ว่า การได้เป็นผู้ปกครองเพราะทำบุญใหญ่มาเพื่อความเป็นอย่างนี้ จึงขึ้นอยู่กับทานที่ให้ในขณะนั้นเช่น ผู้ปกครองบริโภคข้าวหอมมะลิชั้นดี แต่เมื่อมอบให้แก่ประชาชน กลับมอบข้าวที่คุณภาพด้อยกว่าให้ อย่างนี้แม้จัดว่าเป็นทานทาสแต่ก็เป็นเรื่องปกติในระบบของกฎแห่งกรรม แต่ถ้าบริจาคข้าวหอมมะลิชั้นดีนั้น ก็จัดว่าเป็นทานสหาย กล่าวได้ว่า ธนานุปทานนั้น เป็นการให้ในระดับธรรมดา แต่เจตนาที่จะให้นั้นชัดเจนและบริสุทธิ์ ผู้วิจัยสรุปได้ว่าธนานุปทานมีองค์ประกอบ ๒ อย่างคือ

^{๓๓} อัง.อญฺฐก. (บาลี) ๒๓/๓๗/๒๕๖-๒๕๗, อัง.อญฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๒๕๖-๒๕๗.

๑. การให้นั้นป้องกันความยากจนได้ตลอดไป เป็นการให้แบบดูแลรักษา
๒. การให้นั้นทำด้วยเจตนาบริสุทธิ์ ไม่ใช้การให้นั้นเป็นเหยื่อล่อ ไม่หลงให้หลง

๓.๒ ที่มาของแนวคิดธรรมานุปทาน

ที่มาของธรรมานุปทาน คือ ในจักรกวัตติสูตร พระเจ้าจักรพรรดิสามารถปกครองให้ประชาชนมีความสุขทั่วหน้าด้วยหลักจักรกวัตติวัตร จักกวัตติสูตรเป็นพระสูตรที่ถูกยกมากล่าวถึงบ่อยครั้งที่สุดเมื่อพระสงฆ์ นักปราชญ์หรือนักวิชาการฝ่ายพุทธจะกล่าวถึงเรื่องความเลื่อมและความเจริญของสังคม อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ ที่มณีกาย ปาฏิภวรรค เป็นพระสูตรขนาดยาว จำนวน ๒๓ หน้ากระดาษ ในขณะที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา โดยมีพระมหากัสสปะเป็นประธาน พระอุบาลีเป็นผู้วิสาขนาพระวินัย พระอานนท์เป็นผู้วิสาขนาพระสูตร ในที่นั้น พระอานนท์กล่าวว่า ท่านได้ฟังมาอย่างนี้ว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เมืองมาตุลาในแคว้นมคธ ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ๕ ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตั้งนี้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จะมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง เป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้^{๓๔} และพระองค์ได้ตรัสให้เจริญสติปัฏฐาน ๔ และการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เท่ากับพึ่งตนและพึ่งธรรมไปพร้อมกัน นี่จึงเป็นที่มาของจักรกวัตติสูตร พระพุทธองค์แสดงจักรกวัตติสูตรที่เมืองมาตุลาในแคว้นมคธ

อรรถกถาจักรกวัตติสูตรให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ตอนหัวรุ่งพระพุทธองค์ตรวญหาผู้สัต์ว์ทรงเห็นว่าชาวเมืองมาตุลาจะได้ประโยชน์จากพึ่งธรรม กษัตริย์เมืองมาตุลาได้ถวายมหาทาน เสร็จกิจแล้วทรงดำริว่าสถานที่คับแคบไม่เหมาะจะแสดงธรรม จึงเสด็จออกนอกตัวเมืองประทับนั่งใต้ควงไม้มาตุละต้นหนึ่งที่มีบริเวณกว้างขวาง เหมาะสม พระสงฆ์นั่งซ้ายขวาและด้านหลังของพระพุทธองค์ เทวดายืนในอากาศ ประชาชนชาวมาตุลาก็นั่งตรงหน้าของพระพุทธองค์นั่นเอง^{๓๕}

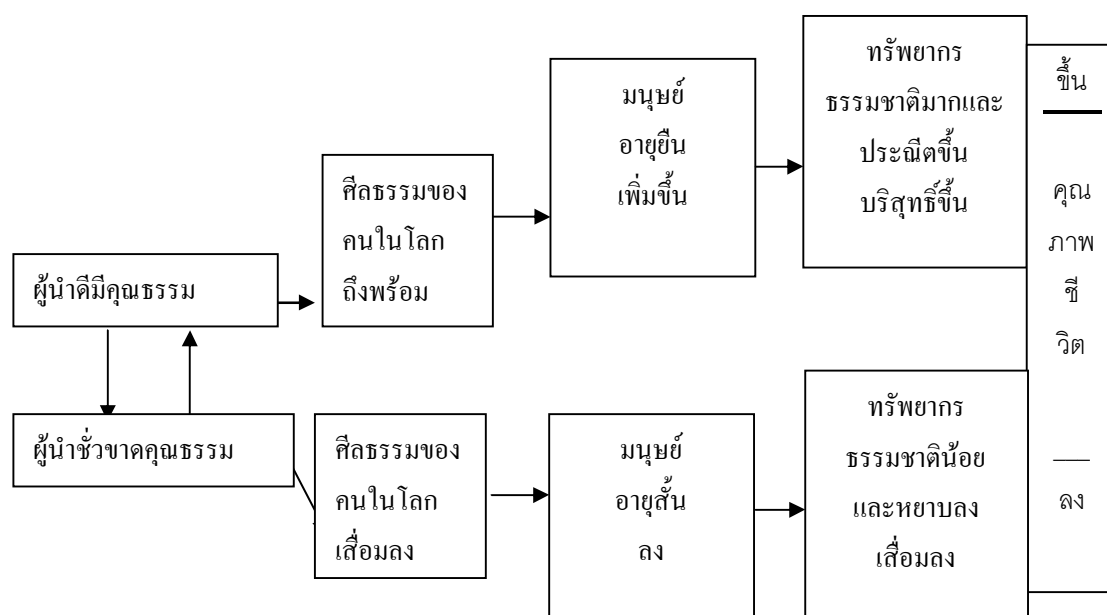
รูปแบบของจักรกวัตติสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบสาธกนิทานทั้งเรื่องอดีตและอนาคต เพราะมีทั้งนิทานคติโบราณคือเรื่องพระเจ้าทัฬหะและเรื่องราวในอนาคตคือเรื่องพระศรีอริยเมตไตรย เมื่ออ่าน

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๘๐/๔๙, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/ ๘๐/๕๙-๖๐.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๘๐/๒๙-๓๐.

โดยละเอียดและตั้งใจสังเกต ผู้วิจัยพบว่า จุดหรือเหตุผลที่ทำให้พระพุทธรูปเจ้าตรัสเล่าเรื่องสังคมยุคเจริญแล้วเสื่อมลงและกลับเจริญได้อีกครั้งหลังจากตรัสสติปัฏฐาน ๔ นั้นมีเหตุที่เชื่อมโยงกัน คือ เมื่อภิกษุเจริญสติปัฏฐาน ๔ อยู่ได้ชื่อว่าอยู่ในโคจรหรือวิสัยของบิณฑาจึงจักไม่เสื่อม ถ้าไม่เจริญสติปัฏฐาน ๔ ก็เสื่อมจากสิ่งที่ควรสืบต่อบิณฑาคือเสื่อมจากธรรมที่บิณฑามีอยู่ บิณฑาม่อมหมายถึงพระพุทธรูปองค์นั่นเอง จึงได้ตรัสเล่าถึงสังคมหนึ่งที่ดีพร้อมสมบูรณ์แบบ แต่สังคมที่ดีพร้อมอย่างนั้นต้องเสื่อมลงเพราะการไม่ดำเนินตามรอยพ้อในสมัยพ้อมมีลักษณะดังนี้ว่า มีพระราชาจักรพรรดิพระนามว่า ทัพพะเนมิ ผู้ทรงธรรม เป็นพระราชาโดยธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชำนะแล้ว มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ ๑.จักรแก้ว ๒.ช้างแก้ว ๓.ม้าแก้ว ๔.แก้วมณี ๕.นางแก้ว ๖.คฤหบดีแก้ว ๗.ปริณายกแก้ว^{๓๖} ผู้วิจัยสร้างภาพที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับอายุมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติดังนี้

แผนภาพที่ ๓.๑ ความสัมพันธ์ของผู้นำแบบจกกวัดติสุตร

จักรแก้วซึ่งผู้วิจัยตีความว่าหมายถึงความชอบธรรมในการปกครองเป็นเงื่อนไขหลักให้เกิดการปกครองที่ดีพร้อมสมบูรณ์แบบ ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. เพราะเมื่อจักรแก้วเคลื่อนจากที่อื่นหมายถึงการลงจากตำแหน่งอย่างเหมาะสม ในเวลาที่เหมาะสม ผู้ปกครองที่ดีแม้จะดีเพียงใดแต่เมื่ออายุล่วงถึงวัยชราถึงเวลาลงจากตำแหน่งนักปกครอง

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๘๑/๔๙-๕๐, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/ ๘๑/๖๐.

๒. เพราะจักรแก้วเป็นสิ่งที่ไม่อาจหยิบบิ้นให้กันได้ พระเจ้าจักรพรรดิทุกพระองค์ต้องบำเพ็ญความดีจนเกิดมีจักรแก้วเฉพาะพระองค์ สิ่งที่ทำให้จักรแก้วปรากฏแก่ผู้้นั้นคือ การรักษาศีลอุโบสถและการบำเพ็ญจักกวัตติวัตร ๕ ประการครบถ้วน

พระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นบิดาก็คบวชเป็นพระฤๅษี จึงได้แนะนำให้ราชโอรสปฏิบัติดีเหมือนตน จนราชโอรสมีจักรแก้วเหมือนบิดา เป็นอย่างนี้มา ๗ พระองค์ แต่มาพลาดในองค์ที่ ๘ ไม่ปรีक्षाพอที่เป็นพระฤๅษี ปกครองโดยไร้จักรแก้ว และฟังคำสอนของคนใกล้ตัวที่แนะนำเฉพาะสิ่งที่พวกตนได้รับผลดี หรือเฉพาะที่เกี่ยวกับตนและพวกตน ทอดทิ้งชาวเมืองให้ยากจน เพราะไม่แบ่งปันทรัพย์ให้ทั่วถึง จึงเกิดมีการลักขโมยเกิดขึ้นในสังคมและความเสื่อมอย่างอื่นก็ตามมาเป็นลูกโซ่แห่งวงจรของความเสื่อม การไม่ปรีक्षाพอ ไม่บำเพ็ญจักกวัตติวัตร ๑๒ ปกครองตามใจตนเองจึงเกิดความเสื่อมอันส่งผลกระทบต่อโลกใบนี้ ต่อเนื่องไปตามลำดับจนมนุษย์ในโลกอายุสั้นลง และทรัพยากรธรรมชาติก็เสื่อมลง จักกวัตติวัตรเมื่อรวมโดยย่อมี ๕ ประการแต่เมื่อขยายความในข้อ ๒ จะได้ถึง ๑๒ ประการคือ

๑. พองจกาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรมทำความเคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่

๒. จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันเป็นธรรมในชนภายใน/ ในหมู่พล/ ในพวกกษัตริย์ผู้เป็นอนุยนต์/ ในพวกพราหมณ์และคฤหบดี/ ในชาวนิคมและชาวชนบททั้งหลาย/ ในพวกสมณพราหมณ์/ ในเหล่าเนื้อและนก/ ส่วนที่ขยายให้เป็น ๑๒ ประการ อยู่ในข้อ ๒ นี้เอง

๓. การอธรรมอย่าให้มีได้ในแว่นแคว้นของพ่อเลย

๔. บุคคลเหล่าใดในแว่นแคว้นของพ่อ ไม่มีทรัพย์ พ่อพึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย

๕. สมณพราหมณ์เหล่าใด ในแว่นแคว้นของพ่อ งดเว้นจากความเมาและความประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติและโสรจจะ ผูกตนแต่ผู้เดียว สงบตนแต่ผู้เดียว ให้ตนดับกิเลสอยู่แต่ผู้เดียว พึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น โดยกาลอันควร แล้วถามว่า ท่านขอรับ กุศล อกุศลคืออะไร กรรมมีโทษ กรรมไม่มีโทษคืออะไร กรรมอะไรควรเสพ กรรมอะไรไม่ควรเสพ กรรมอะไรอันข้าพเจ้ากระทำอยู่ พึงมีเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ สิ้นกาลนาน หรือว่ากรรมอะไรที่ข้าพเจ้ากระทำอยู่ พึงมีเพื่อประโยชน์เพื่อความสุข สิ้นกาลนาน พ่อได้ฟังคำของสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึงละเว้นสิ่งนั้นเสีย สิ่งใดเป็นกุศล พึงถือมั่นสิ่งนั้นประพฤตินี้แล คือจักกวัตติวัตรอันประเสริฐนั้น^{๓๗}

จักกวัตติวัตร ๕ ประการจึงสำคัญเหมือนสติปัฏฐาน ๔ เหมือนกับพระพุทธองค์เปรียบเทียบให้เห็นชัดว่าการที่พระภิกษุไม่เจริญสติปัฏฐาน ๔ ก็จะมีผลกระทบต่อเนื่องยาวนานกว่าจะกลับมาสำนึกได้แล้วกลับมาเจริญสติปัฏฐาน ๔ อีกครั้ง และการเจริญสติปัฏฐานทำให้มีตนเป็นที่พึ่ง และมี

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๘๔/๕๑-๕๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/ ๘๔/๖๒-๖๓.

ธรรมเป็นที่พึ่งไปพร้อมกัน จึงสรุปได้ว่า เงื่อนไขในการเล่านิทานโบราณประกอบคือให้อยู่ในโคจรและวิสัยของบิดา คือ ให้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตามพระพุทธองค์เพื่อจะไม่เสื่อมทั้งตนและธรรม และการเจริญจักกวัตติวัตร ๕ ประการของนักปกครองก็เป็นการพึ่งตนและพึ่งธรรมไปพร้อมกันเหมือนการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ของพระสงฆ์ผู้ปรารถนาความเป็นพระอรหันต์ และความเป็นพระอรหันต์ในภพในนั้นจักไม่กลับเสื่อมได้อีก ต่างจากการปกครองภายนอกที่ขึ้นอยู่กับบุคคลที่เป็นปุถุชนมีกิเลสห่อหุ้ม แม้ไม่เสื่อมในรุ่นพ่อ แต่ก็ไปเสื่อมในรุ่นลูก การทำความดีตามรอยพ่อจึงเป็นสิ่งสำคัญ ทำให้เห็นชัดว่า ปกครองภายนอกพึงใช้จักกวัตติวัตร ๕ ประการ ปกครองภายในพึงใช้สติปัฏฐาน ๔ นั่นเอง

ว่าโดยเนื้อหาของจักกวัตติสูตร พระพุทธองค์สอนให้ภิกษุมีที่พึ่งตนและพึ่งธรรมคือ สติปัฏฐาน ๔ ตรัสเล่าถึงผู้นำทางการปกครองสมบุรณ์แบบที่ชื่อทัพพะเนมิ และการบกพร่องของผู้นำในยุคต่อมาส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติลดลง และอายุมนุษย์ก็ลดลงตามลำดับคุณธรรมของคนส่วนใหญ่ในโลกนี้ เมื่อมนุษย์เข็ดหลาบ กลับสู่คุณธรรม อายุก็เพิ่มขึ้น ทรัพยากรธรรมชาติก็พรั่งพร้อมขึ้น เกิดสังคมที่คนดีไปรวมกันอยู่ และเกิดมีพระพุทธเจ้าพระนามว่าพระศรีอริยเมตไตรย และเมื่อปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ อยู่ พระภิกษุจักเจริญด้วยอายุคือสัมมปปธาน ๔, ด้วยวรรณะคือสำรวมในปาติโมกข์, ด้วยสุขคือรูปฌาน ๔ ด้วยโภคะคืออัปปมัญญา ๔, จักเจริญด้วยพละคือเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ พระภิกษุควรสร้างกำลังที่เอาชนะกำลังของพระยามารได้ บุญเจริญขึ้นได้เมื่อเรามั่นคงในกุศลธรรม

สรุปสั้นที่สุดคือ จักกวัตติสูตรพูดว่า เดินตามรอยพ่อด้วยจักกวัตติวัตร ๕ จะไม่เสื่อมจากโลก เดินตามรอยพระพุทธองค์ด้วยสติปัฏฐาน ๔ ก็จะไม่เสื่อมจากธรรม ปกครองภายนอกพึงใช้จักกวัตติวัตร ๕ ประการ ปกครองภายในพึงใช้สติปัฏฐาน ๔ ตามตารางดังนี้

ตารางที่ ๓.๑ เปรียบเทียบจักกวัตติวัตร ๕ กับสติปัฏฐาน ๔

หัวข้อหลัก	จักกวัตติวัตร ๕	สติปัฏฐาน ๔
ภาวะ	เดินตามรอยพ่อ ไม่เสื่อมจากโลก	เดินตามรอยพระพุทธองค์ ไม่เสื่อมจากธรรม
ปลายทาง	สังคมอยู่ดีมีความสุข	เป็นพระอรหันต์
ควรใช้	ปกครองภายนอก	ปกครองภายใน
ความเหมือน ๑	พึ่งตน พึ่งธรรมไปพร้อมกัน	พึ่งตน พึ่งธรรมไปพร้อมกัน
ความเหมือน ๒	สังคมที่ประมาทก็จะเสื่อมลง	จิตใจที่ประมาทก็จะเสื่อมลง
ความแตกต่าง	เสื่อมได้ในอนาคต/ถูกทำให้เปลี่ยนแปลง	ถ้าเป็นพระอรหันต์ ไม่เสื่อมอีกตลอดไป

อรรถกถาบอกว่า	วิภูฏคามิกุศล ไปสู่ความเป็นจักรพรรดิ	วิวิภูฏคามิกุศล ไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ ^{๓๘}
---------------	--------------------------------------	---

จากพระเจ้าจักรพรรดิทัพเหนมิ และพระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๒ ถึงองค์ที่ ๗ การปกครองก็ เป็นไปด้วยดีสามารถอำนวยประโยชน์แก่ประชาชนทุกถ้วนหน้า จนมาพลาดในองค์ที่ ๘ พระองค์ไม่ปฏิบัติ ตามจักรกวัตติวัตรหรือปฏิบัติไม่ครบถ้วน จึงเกิดความเสื่อมตามลำดับดังนี้คือ บุรุษคนหนึ่งเข้าไปเฝ้า พระราชาผู้กษัตริย์ ซึ่งได้มูรธาภิเษกแล้วถึงที่ประทับ ได้กราบทูลว่า ขอเดชะพระพุทธานุเจ้าข้า พระองค์พึงทรง ทราบเถิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว ได้ทรงเสียพระทัย แต่ไม่ได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระราชาผู้ทูล ถามจึงจักกวัตติวัตรอันประเสริฐ นัยว่าท้าวเธอทรงปกครองประชาราษฎร์ ตามพระมติของพระองค์เอง ประชาราษฎร์จึงไม่เจริญเหมือนเมื่อก่อนคือ เหมือนเมื่อกษัตริย์พระองค์ก่อนที่ได้ทรงประพฤติในจักรกวัตติ วุตรอันประเสริฐ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า กล่าวตามวิสัยโลกปัจจุบัน พระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๗ ก็มีความ ผิดพลาดเหมือนกันที่ตั้งพระราชโอรสองค์ที่ขาดความพร้อมที่จะเป็นผู้นำที่พึงประสงค์ของประชาราษฎร์

เมื่อมีความไม่เจริญ การประท้วงเรียกร้องก็เกิดขึ้น เมื่อกลุ่มบริวารของพระองค์ได้ทำการ เรียกร้องขึ้น พระองค์โปรดให้ประชุมอำมาตย์ราชบริพารโหราจารย์และมหาอำมาตย์ นายกองช้าง นายก องม้าเป็นต้น ตลอดจนคนรักษาประตู และคนเลี้ยงชีพด้วยปัญญา แล้วตรัสถามจักรกวัตติวัตรอันประเสริฐ เมื่อได้ฟังคำทูลตอบของพวกเขาแล้ว จึงทรงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครอง อันชอบธรรม แต่ไม่ได้ พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนจึงได้ถึงความแพร่หลาย บุรุษคนหนึ่งจึงขโมยทรัพย์ ของคนอื่นไป เขาช่วยกันจับบุรุษนั้นได้แล้ว แสดงแก่ท้าวเธอพร้อมด้วยกราบทูลว่า พระพุทธานุเจ้าข้า บุรุษคน นี้ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป ท้าวเธอจึงตรัสกับเขาว่า พ่อบุรุษ ได้ยินว่า เธอขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป จริงหรือ เมื่อเขาตอบว่าจริง พระพุทธานุเจ้าข้า เพราะเหตุไร เพราะข้าพระพุทธเจ้าไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีพ จึง พระราชทานทรัพย์ให้แก่เขาแล้วรับสั่งว่า พ่อบุรุษ เธอจงเลี้ยงชีพ จงเลี้ยงมารดาบิดา จงเลี้ยงบุตรภรรยาจง ประกอบการทำงานทั้งหลาย จงตั้งทักษิณาที่มีผลในเบื้องบน อันเกื้อกูลแก่สวรรค์ มีสุขเป็นผล เป็นไปเพื่อ สวรรค์ ในสมณพราหมณ์ทั้งหลายด้วยทรัพย์นี้เถิด เขาได้สนองพระราชดำรัสของท้าวเธอแล้ว ขั้นตอนนี้เป็น เหมือนกันว่า ใครประท้วงมายังพระองค์ พระองค์ก็จะช่วยบุคคลนั้น เป็นการช่วยที่ช่วยเหลือเฉพาะส่วน เมื่อผู้นำ เลือกรับช่วยบางส่วนที่บ้านเมือง บ้านเมืองย่อมเดือดร้อน แม้บุรุษอีกคนหนึ่งก็ได้ขโมยทรัพย์ของคนอื่นไป เขาช่วยกันจับบุรุษนั้นได้ ท้าวเธอจึงพระราชทานทรัพย์ให้แก่เขา พร้อมกับรับสั่งแบบเดิม^{๓๙}

แต่ต่อมาเมื่อพระองค์เกรงว่า การลักขโมยจะแพร่หลาย จึงหันมาประหารชีวิตของคนลัก ขโมย โดยไม่ปรึกษาประชาชน ทำเสมือนว่าตัวพระองค์เป็นกตีกา ยามจะเปลี่ยนกตีกาก็เปลี่ยนตามใจของ

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๘๑/๓๒.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๘๘-๙๑/๕๔-๕๖, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/ ๘๘-๙๑/๖๕-๖๘.

พระองค์ ไม่ปรึกษาและสื่อสารให้ประชาชนทราบและเข้าใจ มนุษย์ทั้งหลายจึงบอกต่อกันไปว่า คนขโมยทรัพย์ของคนพวกอื่นไป พระเจ้าแผ่นดินยังทรงพระราชทานทรัพย์ให้อีก แม้เราทั้งหลายก็ควรขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นบ้าง จากนั้น บุรุษคนหนึ่งขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป เขาช่วยกันจับบุรุษนั้นได้แล้ว จึงแสดงแก่พระองค์พร้อมด้วยการบอกล่าว่าพระพุทธรูปเจ้าข้า บุรุษผู้นี้ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นไป ท้าวเธอกล่าวว่า ถ้าเราจักให้ทรัพย์แก่คนที่ขโมยเอาทรัพย์ของคนอื่นเสมอไป อทินนาทานนี้จักเจริญทวีขึ้น เราจะให้คนตัวบุรุษผู้นี้ให้แข็งแรง ตัดศีรษะของบุรุษนั้นเสีย ท้าวเธอตรัสสั่งให้ราชบุรุษทั้งหลายเอาเชือกเหนี่ยวมัดบุรุษนั้น ให้มือไพล่หลังให้แน่น เขามัดโกนศีรษะให้โล้นแล้วพาตระเวนตามถนน ตามตรอก ด้วยบัณเฑาะว์เสียงกร้าว ออกทางประตูด้านทักษิณ ตัดศีรษะบุรุษนั้นเสีย นอกพระนครทิศทักษิณ ราชบุรุษทั้งหลายทำตามรับสั่งนั้น^{๔๐} เมื่อเกิดการให้ความสำคัญกับศาสตราอาวุธตามแบบอย่างที่คุณาทรงกระทำ ผู้คนทั้งหลายก็รู้จักการสร้างอาวุธอันคมขึ้นมาใช้บ้าง กล่าวได้ว่า ความขัดสนถึงความแพร่หลายสะท้อนถึงความไม่เจริญของสังคมที่เกิดจากผู้ปกครองไม่ทำหน้าที่ตนตามจกักวัดติวัตร ส่วนศาสตราถึงความแพร่หลาย สะท้อนถึงความโหดร้ายและเลวร้ายทั้งฝ่ายปกครองและฝ่ายผู้ถูกปกครอง จึงประมวลความผิดพลาดของพระราชอาองค์ที่ ๘ ตามตารางนี้

ตารางที่ ๓.๒ ความผิดพลาดของพระราชอาองค์ที่ ๘

หัวข้อ/ลำดับ	ความผิดพลาดของพระราชอาองค์ที่ ๘
๑.	ไม่ปรึกษาสมณพราหมณ์คือพระฤาษีอดีตพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นพระราชบิดา/ชาดธรรม
๒.	ปกครองตามอำเภอใจของตน โดยไม่สนใจจักรแก้วที่หายไป/ขาดความชอบธรรม
๓.	ใช้ตนเป็นกติกาสังคม เปลี่ยนตามใจตน ขาดหลักการที่ชัดเจน/ขาดหลักการ
๔.	ไม่ปฏิบัติพระจริยาวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ประการ/ขาดหลักปฏิบัติ
๕.	ให้ไม่ทั่วถึงกัน คนใกล้ชิดเรียกร้องสิ่งใดก็ให้เฉพาะกับคนที่เรียกร้องนั้น/ขาดธนาอนุพาทน
๖.	ตอนแรกผ่อนปรนกับการลักขโมย โดยให้ทรัพย์แก่ผู้ขโมย/หย่อนเกินไป ไม่พอดี
	ตอนหลังเกรงขโมยจะมีมาก จึงสั่งตัดศีรษะของผู้ลักขโมย/ตึงเกินไป ไม่พอดี

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๙๒/๕๖-๕๗, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/ ๙๒/๖๘-๖๙.

๗.	
๘.	สร้างแบบอย่างการใช้อารุณมิตมในการสังหารชีวิตผู้อื่น/คิดไม่ถึง ขาดความรอบคอบ
๙.	เป็นต้นเค้าเงื่อนไขแห่งความเสื่อมของสังคมทุกด้านทั้งระบบ/ประมาท ขาดความรอบคอบ

ด้วยเรื่องราวที่ประมวลมาดังต่อไปนี้คือ เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อความขัดสนถึงความแพร่หลาย อทินนาทานก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออทินนาทานถึงความแพร่หลาย ศัสตราภิกขุก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อศัสตราภิกขุถึงความแพร่หลาย ปาณาติบาตก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตถึงความแพร่หลาย มุสาวาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมุสาวาทถึงความแพร่หลาย แม้อายุและวรรณะของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย จะเขียนลงเป็นเลขข้อตามอายุของมนุษย์เพื่อให้สังเกตได้ง่ายตามลำดับดังนี้

๑.บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุถอยลงเหลือ ๔๐,๐๐๐ ปี

๒.บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๔๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุ ๒๐,๐๐๐ ปี

ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๒๐,๐๐๐ ปี เมื่อปีสูณาวาจาถึงความแพร่หลาย แม้อายุและวรรณะของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย

๓.บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๒๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุถอยลงเหลือ ๑๐,๐๐๐ ปี

ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐,๐๐๐ ปี สัตว์บางพวกมีวรรณะดี สัตว์บางพวกมีวรรณะไม่ดี ในสัตว์ทั้งสองพวกนั้น สัตว์พวกที่มีวรรณะไม่ดีก็เพ่งเล็งสัตว์พวกที่มีวรรณะดี ถึงความประพฤติล่วงในภรรยาของคนอื่น กาเมสุมิชฌาจารก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อกาเมสุมิชฌาจารถึงความแพร่หลาย แม้อายุและวรรณะของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย

๔.บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๑๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุถอยลงเหลือ ๕,๐๐๐ ปี

ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๕,๐๐๐ ปี ธรรม ๒ ประการคือมรสุวจาและสัมผัปปลาปะก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรม ๒ ประการถึงความแพร่หลาย แม้อายุและวรรณะของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย

๕.บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๕,๐๐๐ ปี บางพวกมีอายุ ๒,๕๐๐ ปี บางพวกมีอายุ ๒,๐๐๐ ปี

ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๒,๕๐๐ ปี อภิขณาและพยาบาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่ออภิขณาและพยาบาทถึงความแพร่หลาย แม้อายุและวรรณะของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย

๖.บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๒,๕๐๐ ปี ก็มีอายุถอยลงเหลือ ๑,๐๐๐ ปี

ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑,๐๐๐ ปี มิจฉาทิฐิก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อมิจฉาทิฐิถึงความแพร่หลาย แม้อายุและวรรณะของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย

๗.บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๑,๐๐๐ ปี ก็มีอายุถอยลงเหลือ ๕๐๐ ปี

ในพฤติกรรมเชิงจริยธรรมด้านเสื่อมที่เกินจากอุกฤษกรมมบถอีก ๗ ประการ เริ่มจากเมื่อมนุษย์มีอายุ ๕๐๐ ปี ธรรม ๓ ประการคือ ๑. ธรรมราคะ ๒. วิสมโลภะ ๓. มิจฉาธรรม ก็ได้ถึงแก่ความแพร่หลาย เมื่อธรรม ๓ ประการถึงความแพร่หลาย แม้อายุและวรรณะของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย

๘. บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๕๐๐ ปี บางพวกมีอายุ ๒๕๐ ปี บางพวกมีอายุ ๒๐๐ ปี

ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๒๕๐ ปี ธรรมเหล่านี้คือ ความไม่ปฏิบัติชอบในมารดา ความไม่ปฏิบัติชอบในบิดา ความไม่ปฏิบัติชอบในสมณะ ความไม่ปฏิบัติชอบในพราหมณ์ ความไม่อ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูล ก็ได้ถึงความแพร่หลาย เมื่อธรรมเหล่านี้ถึงความแพร่หลาย แม้อายุและวรรณะของสัตว์เหล่านั้นก็เสื่อมถอย

๙. บุตรของมนุษย์ที่มีอายุ ๒๕๐ ปี ก็มีอายุถอยลงเหลือ ๑๐๐ ปี

๑๐. จักมีสมัยที่มนุษย์เหล่านี้มีบุตรอายุ ๑๐ ปี

ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี เด็กหญิงมีอายุ ๕ ปี จักสมควรมีสามีได้ ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี รสเหล่านี้คือเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และเกลือ จักอันตรธานไปสิ้น หญ้ากับแก้ จักเป็นอาหารอย่างดี เปรียบเหมือนข้าวสุก ข้าวสาลีระคนกับเนื้อสัตว์ จักเป็นอาหารอย่างดี ในบัดนี้ กุศลกรรมบถ ๑๐ จักอันตรธานไปหมดสิ้น อุกฤษกรมมบถ ๑๐ จักรุ่งเรืองเหลือเกิน ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี แม้แต่ชื่อว่ากุศลก็จักไม่มี และคนทำกุศลจักมีแต่โทษ

ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี คนทั้งหลายจักไม่ปฏิบัติชอบในมารดา จักไม่ปฏิบัติชอบในบิดา จักไม่ปฏิบัติชอบในสมณะ จักไม่ปฏิบัติชอบในพราหมณ์ จักไม่ประพฤติอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูล เขาเหล่านั้นก็ยังจักได้รับการบูชา และได้รับการสรรเสริญ เหมือนคนปฏิบัติชอบในมารดา ปฏิบัติชอบในบิดา ปฏิบัติชอบในสมณะ ปฏิบัติชอบในพราหมณ์ ประพฤติอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูล ในบัดนี้

ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี เกิดเหตุการณ์ “สมสู่ไม่เลือกหน้า” คือเขาจักไม่มีจิตคิดเคารพยำเกรงว่า นี่แม่ นี่น้ำ นี่พ่อ นี่อา นี่ป้า นี่ภรรยาของอาจารย์ หรือว่านี่ภรรยาของท่านที่เคารพ สัตว์โลกจักสมสู่ปะปนกันเหมือนแพะ ไก่ สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก

ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี เกิดเหตุการณ์ “เคียดแค้นกล้าไม่เลือกคน” คือ สัตว์เหล่านั้นต่างก็จักเกิดความอาฆาต ความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่าอย่างแรงกล้าในกันและกัน มารดากับบุตร บุตรกับมารดา บิดากับบุตร บุตรกับบิดา พี่ชายกับน้องหญิง น้องหญิงกับพี่ชาย จักเกิดความอาฆาต ความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า เหมือนนายพรานเนื้อเห็นเนื้อเข้าเกิดความคิดจะฆ่าอย่างแรงกล้า

ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี จักมีสติถันตรกับสิ้น ๗ วัน มนุษย์เหล่านั้นจักกลับได้ความสำคัญกันเองว่าเป็นเนื้อ ศัสตราทั้งหลายอันคมจักปรากฏมีในมือของพวกเขา พวกเขาจะฆ่ากันเองด้วยศัสตราอันคมนั้นโดยสำคัญว่า นี่เป็นเนื้อ^{๔๑} สรุปความเสื่อมสมัยมนุษย์มีอายุสิบปี ดังตารางนี้

ตารางที่ ๓.๓ สภาพความเสื่อมของสังคมในยุคสมัยมนุษย์มีอายุสิบปี

หัวข้อ/ ลำดับ	ภาพสะท้อนของความเสื่อม
๑.	อายุสั้น
๒.	เนื้อสัตว์ ข้าวสุก เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และเกลือ หหมดไป
๓.	ธรรมชาติถูกทำลาย
๔.	อาหารขาดแคลน/ขาดแคลนปัจจัย ๔
๕.	ไม่มีผู้นำที่ดี
๖.	ไม่มีผู้สอนกุศลธรรม
๗.	ประชาชนประทุพติศีลธรรมทั้ง ๑๗ ประการ
๘.	สมสู่กันเหมือนสัตว์ไม่คำนึงความเป็นญาติมิตรและผู้มีคุณ
๙.	เช่นฆ่ากันเหมือนสัตว์ไม่คำนึงความเป็นญาติมิตรและผู้มีคุณ

สรุปได้ว่า หากผู้ปกครองไม่กระทำธรรมานูปทานอย่างเดียว อย่างอื่นจะล้มเหลวทั้งหมด ปัญหามากมายจะตามมา ก่อให้เกิดความพินาศอย่างมหาศาล ผลจากการขาดธรรมานูปทานในจักรกวัตติสูตร ก่อให้เกิดความเสื่อมตามลำดับดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๓.๔ แสดงผลกระทบวิกฤตศีลธรรมกับอายุมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติในจักรกวัตติสูตร
เมื่อผู้นำทางการเมืองขาดธรรมานูปทานจึงก่อวิกฤตศีลธรรม

ลำดับที่	วิกฤตศีลธรรม	อายุมนุษย์	ทรัพยากรธรรมชาติ
๑	ความขัดสนแพร่หลายเพราะพระราชวงศ์ที่ ๘ ไม่พระราชทานทรัพย์แก่ผู้ขัดสน, อทินนาทาน	เสื่อมจากแปดหมื่นปี	วรรณะเสื่อมถอย

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๙๔-๑๐๔/๕๘-๖๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/ ๙๔-๑๐๔/๗๐-๗๕.

	แพร่หลาย, ปาณาติบาตแพร่หลาย, มุสาวาท แพร่หลาย (โกงกินเพราะขาดสน กลัวผลจึงต้อง ฆ่า พุดจาจิงหลอกหลวง)	เหลือสี่หมื่นปี เสื่อมจากสี่หมื่นปี เหลือสองหมื่นปี	
๒	ปีสุณวจาแพร่หลาย (ยุคนั้นทั้งปวงให้แตกกัน)	เสื่อมจากสองหมื่นปี เหลือหนึ่งหมื่นปี	วรรณะเสื่อม ถอย
๓	ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐,๐๐๐ ปี สัตว์พวกที่มี วรรณะไม่ดี ก็เฟื่องถึงสัตว์พวกที่มีวรรณะดี ถึง ความประพฤติด่างในภรรยาของคนอื่น เกิดกา เมศุมิจฉาจาร (แย่งคนรักคนหวง)	เสื่อมจากหนึ่งหมื่นปี เหลือห้าพันปี	วรรณะเสื่อม ถอย
๔	ผรุสวจาและสัมผัปปลาปะวจาแพร่หลาย (พุดจาหยาบคายและเพ้อเจ้อ)	เสื่อมจากห้าพันปี เหลือสองพันห้าร้อย ปี หรือสองพันปี	วรรณะเสื่อม ถอย
๕	ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๒,๕๐๐ ปี อภิขณาและ พยาบาทก็ได้ถึงความแพร่หลาย(โลกเฟื่องถึง และเคียดแค้น)	เสื่อมจากสองพันห้า ร้อยปีเหลือหนึ่งพันปี	วรรณะเสื่อม ถอย
๖	มิจนาทิสู้ก็ได้ถึงความแพร่หลาย(เห็นผิด ๑๐ ประการ)	เสื่อมจากหนึ่งพันปี เหลือห้าร้อยปี	วรรณะเสื่อม ถอย
๗	ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๕๐๐ ปี อธรรมวาคะ (กำหนดผิดคน) วิสมโลก(โลภรุนแรง) มิจนา ธรรม(ขึ้นชอบผิดเพศ) ก็ได้ถึงแก่ความ แพร่หลาย	เสื่อมจากห้าร้อยปี เหลือสองร้อยห้าสิบ หรือสองร้อยปี	วรรณะเสื่อม ถอย
๘	ในเมื่อมนุษย์มีอายุ ๒๕๐ ปี ความไม่ปฏิบัติ ชอบในมารดา บิดา ความไม่ปฏิบัติชอบใน สมณะ พราหมณ์ ความไม่อ่อนน้อมต่อท่าน ผู้ใหญ่ในตระกูล ก็ได้ถึงความแพร่หลาย (หมาง เมินพ่อแม่ ไม่แลสมณพราหมณ์ มองข้าม ผู้ใหญ่)	เสื่อมจากสองร้อย ห้าสิบ เหลือหนึ่งร้อยปี	วรรณะเสื่อม ถอย
๙	เมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี เขาก็ไม่มีจิตคิดเคารพ ยำเกรงว่า นี่แม่ นี่พ่อ นี่ย่า นี่ยายของ	เหลือสิบปี	วรรณะเสื่อม ถอย

อาจารย์ หรือว่านี่ภรรยาของท่านที่เคารพ ทั้งหลาย สัตว์โลกจักถึงความสมสู่ปะปนกัน หมด เปรียบเหมือนพะไก่อ สุนัขบ้าน สุนัข จิ้งจอก สัตว์เหล่านั้นต่างก็จักเกิดความอาฆาต ความ พยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่าอย่าง แรงกล้าในกันและกัน มารดากับบุตร บุตรกับ มารดา บิดากับบุตร บุตรกับบิดา พี่ชายกับน้อง หญิง น้องหญิงกับพี่ชาย จักเกิดความอาฆาต ความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่ากัน อย่างแรงกล้า เหมือนนายพรานเนื้อเห็นเนื้อเข้า เกิดความอาฆาต ความพยาบาท ความคิดร้าย ความคิดจะฆ่าอย่างแรงกล้า (สมสู่ไม่เลือกหน้า เคียดแค้นฆ่าไม่เลือกคน)		เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และ เกลือ จัก อันตรายไปสิ้น หญ้ากับแก้ว จัก เป็นอาหารอย่าง ดี
---	--	--

จะเห็นได้ว่า ผลกระทบจากการขาดธรรมาภิบาลนั้นส่งผลกระทบอย่างมากมาย ถึงกับทำให้มนุษย์
อายุสั้นลง และทรัพยากรธรรมชาติก็เสื่อมลง

๓.๓ พัฒนาการของแนวคิดธรรมาปฏิบัติ

พัฒนาการของธรรมาปฏิบัติ คือ ด้านประวัติศาสตร์ จากพระเจ้าทัพนมในจักรวรรดิสุทร พระเจ้าอโศกมหาราช นำมาใช้จริง มาถึงประเทศไทย พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก แห่งศรีวิชัย พ่อขุนรามคำแหง แห่งสุโขทัย/ด้านหลักธรรม จากธรรมาปฏิบัติ สู่วิธีปราบโจรให้ราบคาบ ๓ ประการ ราชสังคหวัตถุ ๔ ประการ และรัฐสวัสดิการในปัจจุบัน จะกล่าวด้านหลักธรรมก่อน แล้วจึงจะกล่าวด้านประวัติศาสตร์ไปตามลำดับ

๓.๓.๑ พัฒนาการด้านหลักธรรม

จักรวรรดิวัตรเมื่อรวมโดยย่อมี ๕ ประการแต่เมื่อขยายความในข้อ ๒ จะได้ถึง ๑๒ ประการ คือ

๑. พองจกาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรมทำความเคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่

๒. จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันเป็นธรรมในชนภายใน/ ในหมู่พล/ ในพวกกษัตริย์ผู้เป็นอนุยนต์/ ในพวกพราหมณ์และคฤหบดี/ ในชาวนิคมและชาวชนบททั้งหลาย/ ในพวกสมณพราหมณ์/ ในเหล่าเนื้อและนก/ ส่วนที่ขยายให้เป็น ๑๒ ประการ อยู่ในข้อ ๒ นี้เอง

๓. การอธรรมอย่าให้มีได้ในแว่นแคว้นของพ่อเลย

๔. บุคคลเหล่าใดในแว่นแคว้นของพ่อ ไม่มีทรัพย์ พ่อพึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย

๕. สมณพราหมณ์เหล่าใด ในแว่นแคว้นของพ่อ งดเว้นจากความเมาและความประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติและโสรจจะ ผีกลตแต่ผู้เดียว สงบตนแต่ผู้เดียว ให้ตนดับกิเลสอยู่แต่ผู้เดียว พึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น โดยกาลอันควร แล้วถามว่า ท่านขอรับ กุศล อกุศลคืออะไร กรรมมีโทษ กรรมไม่มีโทษคืออะไร กรรมอะไรควรเสพ กรรมอะไรไม่ควรเสพ กรรมอะไรอันข้าพเจ้ากระทำอยู่ พึงมีเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ ลี้ภัยกาลนาน หรือว่ากรรมอะไรที่ข้าพเจ้ากระทำอยู่ พึงมีเพื่อประโยชน์เพื่อความสุข ลี้ภัยกาลนาน พ่อได้ฟังคำของสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึงละเว้นสิ่งนั้นเสีย สิ่งใดเป็นกุศล พึงถือนั่นสิ่งนั้นประพฤติ นี่แล คือจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐนั้น^{๔๒}

ในประการที่ ๔ นี้เองเรียกว่า ธรรมาปฏิบัติ ต่อมาได้พัฒนามาเป็นวิธีปราบโจรให้ราบคาบในกฎพันตสุตร คือ ให้ทรงปราบโจรผู้ร้ายแบบถอนรากถอนโคน เพื่อมิให้กลับมา เป็นเลี้ยนหนามเบียดเบียนประชาราษฎร์ต่อไปอีกโดยบุโรหิตกราบพาลถวายวิธีการปราบโจร ๓ วิธี คือ

๑. ให้พระราชทานพันธุ์พืชและอาหารแก่เกษตรกรผู้ขยันในการทำเกษตร

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๘๔/๕๑-๕๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/ ๘๔/๖๒-๖๓.

๒. ให้พระราชทานต้นทุนแก่ราษฎรผู้ขยันในการค้าขาย

๓. ให้พระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการผู้ขยันทำงานในหน้าที่ราชการ

เมื่อพระเจ้ามหาวิชิตราชทรงปฏิบัติตามคำแนะนำนี้โดยเคร่งครัด ก็ปรากฏว่าได้ผลดีเป็นอย่างยิ่ง คือพระราชทรัพย์เพิ่มพูนมากขึ้น บ้านเมืองไม่มีโจรผู้ร้าย บ้านเรือนไม่ต้องปิดประตู เล่นกับลูกหลานให้ลูกน้อยพอนร่าอยู่บนอกอาณานิคมราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขกันทั่วหน้า^{๔๓}

วิธีปราบโจรแบบเดิม วิธีที่พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงคิดจะปราบโจรผู้ร้ายโดยจับมาประหารชีวิตก็ดี จองจำกัฏฐี ปรับไหมก็ดี ตำนานิโทษก็ดี เนรเทศก็ดี ไม่ใช่วิธีที่ดี เพราะไม่ได้แก้ปัญหาคาใจที่ต้นเหตุ โจรที่พ้นโทษแล้วก็จะกลับมาสร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนต่อไปอีก พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลให้แก่ที่ต้นเหตุ คือความยากจนของคนด้วยวิธีปราบโจรแบบถอนรากถอนโคน ๓ วิธี ซึ่งเป็นหลักพัฒนาเศรษฐกิจขั้นมูลฐานนั่นเอง คือวิธีที่ ๑ ได้แก่การบำรุงและส่งเสริมการเกษตรของชาวไร่ชาวนา วิธีที่ ๒ ได้แก่การบำรุงและส่งเสริมกิจการธุรกิจของพ่อค้า แม่ค้า และวิธีที่ ๓ ได้แก่การบำรุงและส่งเสริมงานราชการของข้าราชการ ซึ่งทำให้เกิดผลมาแล้วในรัชสมัยของพระเจ้ามหาวิชิตราช คือเมื่อไม่มีคนจน บ้านเมืองก็สงบสุข และมีรายได้เข้าพระคลังมหาสมบัติอย่างมหาศาล วิธีการปราบโจรแบบถอนรากถอนโคนของพราหมณ์ปุโรหิตนี้ สามารถเทียบกับหลักธรรมาภิบาลในจักรวรรดิอัสสุเรียและราชวงศ์อัสสุเรีย คือ หลักการสงเคราะห์ของพระราชอาตามแนวพุทธ ๔ ประการ คือ

๑. สัสสมะระ ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร หมายถึงรู้จักบำรุงและส่งเสริมการเกษตร

๒. บุริสมะระ ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ หมายถึง รู้จักบำรุงและส่งเสริมคนดีมีความสามารถของบ้านเมือง

๓. สัมมาปาสะ ความฉลาดในการผูกผสานร่วมใจประชาชนด้วยการบำรุงและส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนจนกู้ยืมเงินไปลงทุนสร้างตัวด้วยธุรกิจทั้งหลาย มีพาณิชย์กรรม เป็นต้น

๔. วาชไปยะ หรือ วาจาเปยยะ ความมีวาจาพูดดีมีน้ำใจคน หมายถึง รู้จักพูดให้ผู้ฟังเชื่อถือ นิยมรักใคร่ เข้าใจดีต่อกัน จนสมานสามัคคีต่อกัน^{๔๔}

^{๔๓} คุรยลละเอียดในที.ปา.(บาลี) ๙/ ๓๒๓-๓๔๙/๑๒๗-๑๔๖.ที.ปา.(ไทย) ๙/ ๓๒๓-๓๔๙/๑๒๕-๑๔๖.

^{๔๔} คุรยลละเอียดในอง.อรรถกถา.(ไทย) ๑/๓๐๐-๓๐๒.

๓.๓.๒ พัฒนาการด้านประวัติศาสตร์

เรื่องการให้ของนักปกครองที่ได้รับการยอมรับว่าทรงเป็นธรรมราชา ปกครองโดยธรรมทงทำหน้าที่ทั้งเป็นผู้แก้ปัญหาให้ประชาชนและสั่งสอนธรรมให้กับประชาชนอีกด้วย จะกล่าวถึงเพียง ๒ พระองค์คือ พระเจ้าอโศกมหาราช กับ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ตามลำดับ

๓.๓.๒.๑ หลักนานุพาทนกับพระเจ้าอโศกมหาราช

พระเจ้าอโศกมหาราชทำการปกครองด้วยธรรมวิชัยได้ดีจริง จากธรรมวิชัยสู่ศรีวิชัยที่ศรีธรรมราช ดังคำที่พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)กล่าวว่า จารึกอโศกนั้นสืบประวัติดูแล้วสอดคล้องกับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จารึกอโศกเป็นของแน่ชัดและเป็นเกียรติประวัติของชาติอินเดีย อโศกมหาราช เมื่อดีจริงจึงยิ่งใหญ่จริง ทรงมีทรัพย์และอำนาจไว้รับใช้ธรรม ท่านจำแนกว่าอโศกธรรมคล้ายกับโพธิสัตว์ธรรม พระราชาสอนทวิสูตรธรรม และพระจะสอนสูงกว่านั้น พระช่วยพัฒนาคน รัฐก็พัฒนาพลเมือง ธรรมราชาใช้ธรรมวิชัยจากหลักการมาเป็นนโยบาย ให้ดูทั้งพุทธพจน์และมาอ่านธรรมโอองการ จะเห็นว่าการสอนประโยชน์ปัจจุบันคือมาตรวัดนักปกครอง เลิกบุญชายัญหันไปแบ่งปัน แบ่งปันให้อยู่กันดี พร้อมทั้งจะพัฒนาในธรรม^{๔๕} การที่พระเจ้าอโศกทรงปฏิบัติในเรื่องนี้ถึงขนาดนี้ นอกจากเพราะจุดเน้นในการหันมาสู่ธรรมของพระองค์ ได้แก่การมีอวิหิงสาเมตตาการุณย์ต่อสัตว์อย่างทีกล่าวแล้ว บางทีจะเป็นด้วยทรงพยายามปฏิบัติให้ครบตามหลักจักรวรรดิวัตร ในจักรกัตติสูตร ซึ่งกำหนดให้พระเจ้าจักรพรรดิจัดการคุ้มครองอันชอบธรรม แก่มนุษย์สัตว์ทุกหมู่เหล่าโดยแยกไว้เป็น ๘ กลุ่ม อันมีคัมภีร์ เนื้อและนก คือทั้งสัตว์บกและสัตว์บินที่ไม่มีภัยเป็นกลุ่มสุดท้าย ขอให้ดูบางตอนในจารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๒ ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพตรัสไว้... ข้าฯ ได้กระทำ การอนุเคราะห์แล้ว ด้วยประการต่างๆ แก่เหล่าสัตว์ทวิบาท สัตว์จตุบาท ปักษีชนิดชาติ และสัตว์น้ำทั้งหลาย ตลอดจนการให้ชีวิตทาน ...ต่อด้วยอีกบางตอนในจารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๕ ดังนี้ ข้าฯ เมื่ออภิเษกแล้วได้ ๒๖ พรรษา ได้ออกประกาศ ให้สัตว์ทั้งหลายต่อไปนี้ ปลอดภัยจากการถูกฆ่ากล่าวคือ นกแก้ว นกสาธิกา นกจากพราภ หงส์ ...เต่า และกบ กระรอก กวางเร็ว ... แรด นก พิวาขาว นกพิราบบ้าน และบรรดาสัตว์สี่เท้าทั้งปวงที่มีใช้ สัตว์สำหรับบริโภค (ใช้หนังใช้กระดูก ฯลฯ) และมีใช้สัตว์สำหรับบริโภค แม่แพะ แม่แกะ และแม่หมู ที่กำลัง มีท้องก็ดี กำลังให้นมอยู่ก็ดี ย่อมเป็นสัตว์ที่ไม่พึงฆ่า และแม่ลูกอ่อนของสัตว์เหล่านั้นที่อายุน้อยไม่ถึง ๖ เดือน ก็ไม่พึงถูกฆ่าเช่นกัน ไม่พึงทำการต้อนไก่ ไม่พึงเผาเกลือที่มีสัตว์มีชีวิตอาศัยอยู่ ไม่พึงเผาป่า เพื่อการอันหาประโยชน์มิได้ หรือเพื่อกำลายสัตว์ ไม่พึงเลี้ยงชีวิตด้วยชีวิต ไม่พึงฆ่าและขายปลา ในวันเพ็ญที่คารบ

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), จารึกอโศกมหาราช รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฉลิธัมม์, ๒๕๕๒), หน้า ๑-๑๔๕.

จาตุรมาสทั้ง ๓ และในวันเพ็ญแห่งเดือนติษะ คราวละ ๓ วัน คือ ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๑ ค่ำ และทุกวันอุโบสถ เป็นการเสมอไป อนึ่ง ในวันดังกล่าวมานี้ ไม่เพียงฆ่าแม่เหล่าสัตว์ชนิดอื่นๆ ในป่าข้างและในเขตสงวนปลาของชาวประมง... ตราบถึงบัดนี้ เมื่ออภิเษกแล้วได้ ๒๖ พรรษา ข้าฯ ได้สั่งให้มีการพระราชทานอภัยโทษแล้วรวม ๒๕ ครั้ง^{๔๖}

จากการบำเพ็ญธรรมทานของพระเจ้าอโศกได้ทรงประสบผลานิสงส์ซึ่งคงสรุปได้จากพระดำรัสในจารึกศิลา ฉบับที่ ๔ ดังนี้ กาลยาวนานล่วงแล้ว ตลอดเวลาหลายร้อยปี การฆ่าสัตว์เพื่อบูชาญ การเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย การไม่ปฏิบัติชอบต่อหมู่ญาติ การไม่ปฏิบัติชอบต่อสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ได้พอกพูนขึ้นถ่ายเดียว แต่มาในบัดนี้ ด้วยการดำเนินงานทางธรรม (ธรรมจรณะ) ของพระเจ้าอยู่หัวปรียทรรสี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ เสียกลองรบ(เกร์โฆษ) ได้กลายเป็นเสียงประกาศธรรม (ธรรมโฆษ) แลทั้งการแสดงแก่ประชาชน ซึ่งวิมานทรรศน์ หัสติทรรศน์ อัคนีขันธ์และทิพยรูปอื่นก็ได้มีขึ้นด้วย

- การไม่ฆ่าสัตว์เพื่อบูชาญ
- การไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย
- การปฏิบัติชอบต่อหมู่ญาติ
- การปฏิบัติชอบต่อสมณพราหมณ์ทั้งหลาย
- การเชื่อฟังมารดาบิดา
- การเชื่อฟังท่านผู้เฒ่าผู้ใหญ่^{๔๗}

สิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อนตลอดเวลาหลายร้อยปี ได้เจริญงอกงามขึ้นแล้วในบัดนี้ เพราะการสั่งสอนธรรมของพระเจ้าอยู่หัวปรียทรรสี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพความดีงามนี้ และการปฏิบัติธรรมอย่างอื่นๆ อีกหลายประการ ได้เจริญงอกงามขึ้นแล้ว พระเจ้าอยู่หัวปรียทรรสี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ จักทำให้การปฏิบัติธรรมนี้เจริญยิ่งขึ้นไปอีก และพระราชโอรส พระราชนัดดา พระราชปนัดดาของพระเจ้าอยู่หัวปรียทรรสี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ก็จักส่งเสริมการปฏิบัติธรรมนี้ ให้เจริญยิ่งขึ้นต่อไปจนตลอดกาลป์ ทั้งจักสั่งสอนธรรม ด้วยการตั้งมั่นอยู่ในธรรมและในศีลด้วยตนเอง เพราะว่าการสั่งสอนธรรมนี้แล เป็นการกระทำอันประเสริฐสุด และการประพฤติธรรมย่อมไม่มีแก่ผู้ไร้ศีลก็แลความเจริญงอกงาม และความไม่เสื่อมถอยในการปฏิบัติธรรมนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่ดีเพื่อประโยชน์นี้ จึงได้จารึกธรรมโองการนี้ขึ้นไว้ ขอชนทั้งหลายจงช่วยกันประกอบกิจ เพื่อความเจริญงอกงามแห่งประโยชน์นี้ และจงอย่าได้มีวันกล่าวถึงความเสื่อมเลย ธรรมโองการนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรียทรรสี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ โปรดให้จารึกไว้แล้ว เมื่ออภิเษกได้

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), จารึกอโศกมหาราช รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗-๘๘.

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), จารึกอโศกมหาราช รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐.

๑๒ พระรชา^{๔๘} พระดับบลิวราหุลเถระเมื่อกล่าวสิ่งทีพระเจ้าอโศกมหาราชทำเสร็จแล้วท่านก็เน้นว่า” พระพุทศาสนามีจุดมุ่งหมายทีจะสร้าง

๑. สังคมทีประณามการใช้กำลังต่อสู้กันเพื่อช่วงชิงอำนาจ
๒. สังคมทีมีแต่ความสงบและสันติ ปราศจากการชิงดีชิงเด่นเพื่อเอาแพ้เอาชนะกัน
๓. สังคมทีประณามการประหัตประหารผู้บริสุทธิ์อย่างรุนแรง
๔. สังคมทีผู้ชนะตนเองได้รับการยกย่องและยอมรับนับถือมากกว่าผู้ทีชนะคนอื่นเป็นล้านๆคน ด้วยการทำสงครามทางทหารและสงครามทางเศรษฐกิจ
๕. สังคมทีชนะความโกรธได้ด้วยความเมตตา และชนะความชั่วได้ด้วยความดี
๖. สังคมทีความเป็นศรีรัฐ ความอิจฉาริษา ความพยายามและความโลกไม่เข้าไปแปดเปื้อนจิตใจมนุษย์
๗. สังคมทีความเมตตากรุณาเป็นพลังขับเคลื่อนของการกระทำทุกกิจกรรม
๘. สังคมทีสรรพสิ่งอย่างน้อยก็สิ่งมีชีวิตได้รับการปฏิบัติด้วยความยุติธรรม ด้วยความเห็นอกเห็นใจ และด้วยความมีเมตตา
๙. สังคมทีชีวิตมีแต่สันติ มีความสมัคสมานสามัคคี อยู่ในโลกของความมักน้อยสันโดษทางวัตถุ มีจุดมุ่งเพื่อเป้าหมายสูงสุดและประเสริฐสุด คือการทำให้แจ้งซึ่งปรมาตถ์สัจจะ ได้แก่พระนิพพาน”^{๔๙}

๓.๓.๒.๒ หลักธรรมาธิปไตยกับพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

อาณาจักรสุโขทัย หรือ รัฐสุโขทัย (Kingdom of Sukhothai) เป็นอาณาจักร หรือรัฐในอดีตรัฐหนึ่ง ตั้งอยู่บนทีราบลุ่มแม่น้ำยม เป็นชุมชนโบราณมาตั้งแต่ยุคเหล็กตอนปลาย จนกระทั่งสถาปนาขึ้นราวพุทธศตวรรษที ๑๘ ในฐานะสถานีกการค้าของรัฐละโว้ หลังจากนั้นราวปี พุทธศักราช ๑๘๐๐ พ่อขุนบางกลางหาวและพ่อขุนผาเมือง ได้ร่วมกันกระทำการยึดอำนาจจากขอมสพาดโขลญลัมพ ซึ่งทำการเป็นผลสำเร็จ และได้สถาปนาเอกราชให้สุโขทัยเป็นรัฐอิสระ และมีความเจริญรุ่งเรืองตามลำดับและเจริญถึงทีสุดในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ก่อนจะค่อยตกต่ำ และประสบปัญหาทั้งจากปัญหายานนอกและภายใน จนต่อมาถูกรวมเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาไปในทีสุด

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **จาริกบุญ-จาริกธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สธรรมมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๖๕-๖๗.

^{๔๙} พระดร.ดับบลิว ราหุลเถระ, **พระพุทธเจ้าสอนอะไร**, แปลโดย รศ.ฐศักดิ์ ทีพธิ์เกษรและคณะ, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๖๘-๖๙.

ยุคสุโขทัยมีความเจริญสูงสุดในสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช สถาปนาเศรษฐกิจสมัยสุโขทัยเป็นระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม ดังข้อความปรากฏในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ "...ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงินค้าทองคำ ค้าถ้วยชามสังคโลก" และ "...เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลาในนามีข้าว..." ประชาชนประกอบอาชีพเกษตรกรรมด้วยระบบการเกษตรแบบพึ่งพาธรรมชาติ เช่น สังคมไทยส่วนใหญ่ในชนบทปัจจุบันการใช้ชีวิตของผู้คนในสมัยสุโขทัยมีความอิสระเสรี มีเสรีภาพอย่างมากเนื่องจากผู้ปกครองรัฐให้อิสระแก่ไพร่ฟ้า และปกครองผู้ใต้ปกครองแบบพ่อปกครองลูก ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกว่า "...ด้วยเสียงพาทย์ เสียงพิณ เสียงเลื้อน เสียงขับ ใครจักมักเล่น เล่น ใครจักมักหัว หัว ใครจักมักเลื้อน เลื้อน..." ด้านความเชื่อและศาสนา สังคมยุคสุโขทัยประชาชนมีความเชื่อทั้งเรื่องวิญญาณนิยม (Animism) ไสยศาสตร์ ศาสนาพราหมณ์ฮินดู และพุทธศาสนา ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๓ ว่า "...เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้มีภูเขาวัดอยู่ มีสระน้ำ มีป่าพรวัว ป่าดง ป่าม่วง ป่าขาม มีน้ำโคก มีพระชะเพ่งผี เทพยาดำในเข้านั้นเป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ชุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ไหว้ดีพลีถูก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผีไหว้ดี พลีถูก ผีในเข้านั้นบໍ่คุมบໍ่เกรง เมืองนี้หาย..." ส่วนด้านศาสนา ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์จากนครศรีธรรมราช ในวันพระ จะมีภิกษุเทศนาสั่งสอน ณ ลานธรรมในสวนตาล โดยใช้พระแท่นมนังคศิลาอาสน์ เป็นอาสนะสงฆ์ ในการบรรยายธรรมให้ประชาชนฟัง ยังผลให้ประชาชนในยุคนี้นิยมปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม มีการถือศีล ไถ่ทานกันเป็นปกติวิสัย ทำให้สังคมโดยรวมมีความสงบสุขร่มเย็น

ด้านการปกครองแบ่งเป็น ๒ แบบ เรียกว่า สมบูรณาญาสิทธิราช ดังนี้

๑.แบบพ่อปกครองลูก (บิดาลิปไตย) สุโขทัยมีลักษณะการปกครองแบบพ่อปกครองลูก ผู้ปกครองคือ พ่อขุน ซึ่งเปรียบเสมือนพ่อที่จะต้องดูแลคุ้มครองลูก ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ทรงโปรดให้สร้างกระดิ่งแขวนไว้ที่หน้าประตูพระราชวัง เมื่อประชาชนมีเรื่องเดือดร้อนก็ให้ไปสั่นกระดิ่งร้องเรียน พระองค์ก็จะเสด็จมารับเรื่องราวร้องทุกข์ และโปรดให้สร้างพระแท่นมนังคศิลาอาสน์ได้กลางดงตาล ในวันพระจะนิมนต์พระสงฆ์มาเทศน์สั่งสอนประชาชน หากเป็นวันธรรมดาพระองค์จะเสด็จออกให้ประชาชนเข้าเฝ้าและตัดสินคดีความด้วยพระองค์เอง การปกครองแบบพ่อปกครองลูก (บิดาลิปไตย) ใช้ในสมัยกรุงสุโขทัยตอนต้น

๒.แบบธรรมราชา การปกครองแบบธรรมราชา หมายถึง พระราชาผู้ปฏิบัติธรรมหรือ กษัตริย์ผู้มีธรรม ในสมัยของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ มีกำลังทหารที่ไม่เข้มแข็ง ประกอบกับอาณาจักรอยุธยาที่ก่อตั้งขึ้นใหม่ได้แผ่อิทธิพลมากขึ้น พระองค์ทรงเกรงภัยอันตรายจะบังเกิดแก่อาณาจักรสุโขทัย หากใช้กำลังทหารเพียงอย่างเดียว พระองค์จึงทรงนำหลักธรรมมาใช้ในการปกครอง โดยพระองค์ทรงเป็น แบบอย่างในด้าน

การปฏิบัติธรรม ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา^{๕๐} นอกจากนั้นพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง ที่ปรากฏแนวคิดแบบธรรมราชาไว้ด้วย การปกครองแบบธรรมราชา ใช้ในสมัยกรุงสุโขทัยตอนปลาย ตั้งแต่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ – ๔ ด้านการปกครองส่วนย่อยสามารถแยกกล่าวเป็น ๒ แนว ดังนี้

ในแนวราบ จัดการปกครองแบบพ่อปกครองลูก กล่าวคือผู้ปกครองจะมีความใกล้ชิดกับประชาชน ให้ความเป็นกันเองและความยุติธรรมกับประชาชนเป็นอย่างมาก เมื่อประชาชนเกิดความเดือดร้อนไม่ได้รับความเป็นธรรม สามารถร้องเรียนกับพ่อขุนโดยตรงได้ โดยไปสั่นกระดิ่งที่แขวนไว้ที่หน้าประตูที่ประทับ ดังข้อความในศิลาจารึกปรากฏว่า "...ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งไว้ให้ ไพร่ฟ้าหน้าใส..." นั่นคือเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถมาสั่นกระดิ่งเพื่อแจ้งข้อร้องเรียนได้

ในแนวดิ่งได้มีการจัดระบบการปกครองขึ้นเป็น ๔ ชั้น คือ

๑. พ่อขุน เป็นชนชั้นผู้ปกครอง อาจเรียกชื่ออย่างอื่น เช่น เจ้าเมือง พระมหาธรรมราชา หากมีโอรสก็จะเรียก "ลูกเจ้า"

๒. ลูกขุน เป็นข้าราชการบริพาร ข้าราชการที่มีตำแหน่งหน้าที่ช่วงปกครองเมืองหลวง หัวเมืองใหญ่น้อย และภายในราชสำนัก เป็นกลุ่มคนที่ใกล้ชิดและได้รับการไว้วางใจจากเจ้าเมืองให้ปฏิบัติหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ไพร่ฟ้า

๓. ไพร่หรือสามัญชน ได้แก่ราษฎรทั่วไปที่อยู่ในราชอาณาจักรจัดเป็นไพร่ฟ้า

๔. ทาส ได้แก่ชนชั้นที่ไม่มีอิสระในการดำรงชีวิตอย่างสามัญชนหรือไพร่ ประเด็นทาสนี้ยังคงถกเถียงกันอยู่ว่ามีหรือไม่^{๕๑}

ผู้วิจัยขอให้ข้อสังเกตว่าในสมัยสุโขทัยนี้มีความเป็นธรรมราชาชัดเจนที่สุดในประวัติศาสตร์ของชาติไทย เพราะธรรมราชาสั่งสอนธรรมะแก่ท้าวพระยาเสนาอำมาตย์และราษฎร ๒ เรื่อง คือ อภิหิณยานิธรรม ๗ ประการและประเพณีธรรม ๗ ประการ อภิหิณยานิธรรมนั้นชาวพุทธทราบทั่วกันอยู่แล้วส่วนประเพณีธรรม ๗ ประการนั้นมีความคล้ายกับราชโองการของพระเจ้าอโศกมหาราช แม้จะไม่ลงลึกถึงระดับดูแลชีวิตสัตว์น้อยใหญ่ แต่ก็ดูแลเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเป็นอย่างดีในระดับหนึ่ง คือ

๑. บ้านเมืองหรือสังคมจะต้องมีผู้ปกครอง จะมีแต่ราษฎรโดยไม่มีผู้ปกครองไม่ได้ เพราะจะทำให้ต่างฝ่ายต่างเบียดเบียนกัน เกิดความวุ่นวาย ดังนั้นการมีผู้ปกครองจึงจำเป็นเพื่อความสงบสุข ความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม

^{๕๐} วิกิพีเดียไทย สารานุกรมเสรี, **อาณาจักรสุโขทัย**, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: <http://th.wikipedia.org/wiki/อาณาจักรสุโขทัย>, (๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕).

^{๕๑} วิกิพีเดียไทย สารานุกรมเสรี, **อาณาจักรสุโขทัย**, เรื่องเดียวกัน.

๒. ผู้ปกครองควรให้ราษฎรทำบุญให้ทาน และทำไร่ไถนา สร้างศาลาบ่อน้ำให้คนไปมาได้อาศัย เพื่อบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง

๓. ผู้ปกครองจะต้องรักษากฎหมายและมีการลงโทษอย่างเคร่งครัด และจะต้องผูกไมตรีกับท้าวพระยาต่างประเทศผู้มีความฉลาดในทางคดีโลกหรือคดีธรรมด้วย

๔. ผู้ปกครองจะต้องเคารพในสิทธิของราษฎร ซึ่งได้ทำความเจริญรุ่งเรืองแก่บ้านเมือง เป็นต้นว่าสร้างบ้านใหม่ทำไร่นาหรือทำสวน ผู้ปกครองต้องไม่เบียดเบียนคนเหล่านี้

๕. ผู้ปกครองควรถือว่าราษฎรทุกคนเป็นข้าแผ่นดินเสมอกัน ถ้าบ่าวของผู้ปกครองไปได้ไพร่เมืองเป็นเมียและมีบุตรขึ้น อย่าได้เอาบุตรของบาวนั้นมาเป็นทาส แม้ว่าข้าแผ่นดินคนอื่นที่ตายลงและยังไม่มีบุตรมีเมีย ควรแบ่งมรดกของผู้ตายนั้นไว้เพียงครึ่งเดียว อีกครึ่งหนึ่งให้เมียผู้ตาย และไม่ควรเอาเมียผู้ตายนั้นมาเป็นทาส ควรปล่อยไว้ให้เป็นไพร่เมือง

๖. เสนาอำมาตย์ซึ่งทำหน้าที่แทนผู้ปกครองในการบ้านเมือง ผู้ใดที่เป็นคนดีคือรู้จักดีโลก คดีธรรม ประเพณีธรรม อปริยานิยธรรม และดับความเดือดร้อนของราษฎร ตลอดจนตัดสินความตามชอบธรรม ไม่รับสินจ้างสินบน คนเช่นนั้นนับว่าหายาก เมื่อตายลงผู้ปกครองควรเลี้ยงดูบุตรภรรยาของคนเช่นนี้ต่อไป

๗. ผู้ปกครองควรงดเว้นการเรียกมรดกของบุคคล ๓ ประเภท คือ แพทย์ โจร และผู้ไต่สวนความ ถ้าคนพวกนี้ตายลง และมีลูกหลาน ก็ให้ลูกหลานสืบลมรดกต่อไปทั้งหมดและถ้าไม่มีลูกหลาน ผู้ปกครองก็ควรเอาสิ่งของที่เขามีอยู่นั้นเผาไฟ ลอยน้ำไปเสีย อย่าได้เอามาเป็นของตน^{๕๒}

ในสมัยสุโขทัยมีร่องรอยของการบำเพ็ญจักกวัตติวัตร ๕ ประการ เช่น

๑. การส่งเสริมให้พระสงฆ์ทรงความรู้ก็เพื่อให้สามารถสอนธรรมให้เข้าถึงประชาชนทั้งในสุโขทัยเอง และดินแดนใกล้เคียง

๒. มีแท่นหินเพื่อบูชาพระและแสดงธรรมด้วยพระองค์เอง

๓. มีการสร้างวัด ถาวรวัตถุและพระพุทธรูปอย่างมากมาย

เป็นความพยายามสร้างคุณภาพของประชาชนตามแนวพุทธศักราช ๑๐

๔. มีความพยายามและทำสำเร็จเช่นการพยายามให้ประชาชนอยู่ร่วมกันได้โดยผาสุก เช่นการให้มีการสันกระบี่เพื่อบอกกล่าวถึงปัญหา เป็นต้น

๕. ผู้คนได้มีเวลาทำบุญและสร้างงานศิลปะอันประณีตเช่นประเพณีการลอยกระทงเพราะระลึกคุณของแม่น้ำหรือเพื่อบูชาพุทธคุณ

^{๕๒} สมบัติ จันทรวงศ์และชัยอนันต์ สมุทวนิช, *ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย*, (กรุงเทพมหานคร: บรรณกิจ, ๒๕๒๓), หน้า ๔๓-๔๔.

เป็นความพยายามที่จะแก้ปัญหาให้ประชาชนโดยตรง ก็กล่าวได้ว่าช่วงหนึ่งของกษัตริย์สุโขทัยได้มีความเป็นธรรมราชาปรากฏชัดที่สุดในประวัติศาสตร์ชาติไทย ยุคสุโขทัย เป็นยุคหนึ่งของประเทศไทยที่มีการนำหลักจกักวัดตัวตร ๕ ประการมาใช้ หนึ่งใน ๕ ประการนั้น ก็มีธรรมาปฏิบัติด้วย

๓.๔ แนวคิดของธรรมาปฏิบัติ

แนวคิดของธรรมาปฏิบัติ คือ การเพิ่มทรัพย์ให้เพื่อให้ประชาชนอยู่กันอย่างผาสุก ไม่มีความขัดสน เป็นการให้แบบดูแลรักษา เจตนาของการให้ค่อนข้างบริสุทธิ์ ไม่หลอกลวงเพื่อหวังรักษาอำนาจ คือ ไม่มีความคิดเอาคืนแบบการลงทุนแล้วหวังกำไร ป้องกันปัญหาความยากจนได้ เป็นการให้เพื่อให้ ด้วยหวังป้องกันปัญหาความขัดสนอย่างจริงจัง

๓.๕ วิธีการของแนวคิดธรรมาปฏิบัติ

วิธีการของธรรมาปฏิบัติในช่วงแรก คือ เพิ่มทรัพย์ให้โดยตรงต่อผู้รับ มุ่งป้องกันปัญหาความขัดสน ไม่มีเจตนาครอบงำประชาชน ต่อมาพัฒนามาเป็นลำดับ คือ จากธรรมาปฏิบัติ มาเป็นวิธีปราบโจรให้ราบคาบในกฎหมายตราสามดวง คือ ให้ทรงปราบโจรผู้ร้ายแบบถอนรากถอนโคน เพื่อมิให้กลับมา เป็นเสี้ยนหนามเบียดเบียนประชาราษฎร์และตามมาด้วย หลักการสงเคราะห์ของพระราชาตามแนวพุทธ ๔ ประการ คือ

๑. สัสสมะระ ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร หมายถึง รู้จักบำรุงและส่งเสริมการเกษตร

๒. บุริสมะระ ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ หมายถึง รู้จักบำรุงและส่งเสริมคนดีมีความสามารถของบ้านเมือง

๓. สัมมาปาสะ ความฉลาดในการผูกพันร่วมใจประชาชนด้วยการบำรุงและส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนจนกู้ยืมเงินไปลงทุนสร้างตัวด้วยธุรกิจทั้งหลาย มีพาณิชย์กรรม เป็นต้น

๔. วาจาไปยะ หรือ วาจาเปยยะ ความมีวาจาพูดดีมีน้ำใจคน หมายถึง รู้จักพูดให้ผู้ฟังเชื่อถือ นิยมรักใคร่ เข้าใจดีต่อกัน จนสมานสามัคคีต่อกัน^{๕๓}

รายละเอียดของข้อนี้กล่าวไว้แล้วในพัฒนาการของธรรมาปฏิบัติข้างต้น

^{๕๓} ดูรายละเอียดในอง.อรรถกถา.อ.(ไทย) ๑/๓๐๐-๓๐๒.

๓.๖ ผลลัพธ์ของแนวคิดธรรมาภิบาล

ผลลัพธ์ของธรรมาภิบาล คือ ป้องกันปัญหาความยากจนได้ เท่ากับ ป้องกันปัญหาอย่างอื่นอีกมากมายที่จะตามมาจากความยากจน สามารถเกื้อกูลทุกคนให้อยู่กันอย่างมีความสุข ไม่มีคนยากจนในแว่นแคว้น ทำลายความตระหนี่และความถือตัวของนักปกครองได้ ดังคำที่ว่า เมื่อพระเจ้ามหาวิชิตราชทรงปฏิบัติตามคำแนะนำนี้โดยเคร่งครัด ก็ปรากฏว่าได้ผลดีเป็นอย่างยิ่ง คือพระราชทรัพย์เพิ่มพูนมากขึ้น บ้านเมืองไม่มีโจรผู้ร้าย บ้านเรือนไม่ต้องปิดประตู เล่นกับลูกหลานให้ลูกน้อยฟ้อนรำอยู่บนนอกอาณาประชาราษฎร์อยู่เย็นเป็นสุขกันทั่วหน้า^{๕๔}

๓.๗ จุดเด่นจุดด้อยของแนวคิดธรรมาภิบาล

จุดเด่นจุดด้อยของธรรมาภิบาล คือ จุดเด่นคือสามารถป้องกันปัญหาความยากจนได้ สรุปได้ว่าจุดเด่นของธรรมาภิบาลมีปรากฏอยู่ในองค์ประกอบ ๒ อย่างคือ

๑. การให้นั้นป้องกันความยากจนได้ตลอดไป เป็นการให้แบบดูแลรักษา
๒. การให้นั้นทำด้วยเจตนาบริสุทธิ์ ไม่ใช้การให้นั้นเป็นเหยื่อล่อ ไม่ลวงให้หลง

ส่วนจุดด้อยคือเมื่อจะใช้กับสังคมที่ปัญหามีมากเกินไปและประชกรมีจำนวนมาก งบประมาณที่มีอาจจะไม่เพียงพอ และไม่มีแรงกระตุ้นมากพอที่จะทำให้ผู้นำทางการเมืองในปัจจุบันตัดสินใจใช้ธรรมาภิบาลตามแนวจักรวัตติวัตร ๕ ประการ การให้แบบธรรมาภิบาลเมื่อผู้วิจัยสรุปเนื้อหาโดยย่อลงในตาราง จะได้นี้

^{๕๔} ดูรายละเอียดในที.ปา.(บาลี) ๙/ ๓๒๓-๓๔๙/๑๒๗-๑๔๖.ที.ปา.(ไทย) ๙/ ๓๒๓-๓๔๙/๑๒๕-๑๔๖.

ตารางที่ ๓.๕ สรุปแนวคิดธรรมาภิบาล

หัวข้อ	ธรรมาภิบาล
ความหมาย	เป็นการเพิ่มทรัพยากรให้เพื่อเกื้อกูลทุกคนให้อยู่กันอย่างมีความสุข ไม่มีคนยากจนในแว่นแคว้น แบ่งปันเพื่อให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์
ที่มา	ในจักรกวัตติสูตร พระเจ้าจักรพรรดิสามารถปกครองให้ประชาชนมีความสุขทั่วหน้าด้วยหลักจักรกวัตติสูตร
พัฒนาการ	ด้านประวัติศาสตร์ จากพระเจ้าทัพนเนมิในจักรกวัตติสูตร พระเจ้าอโศกมหาราช นำมาใช้จริง มาถึงประเทศไทย พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก แห่งศรีวิชัย พ่อขุนรามคำแหง แห่งสุโขทัย/ด้านหลักธรรม จากธรรมาภิบาล สู่วิถีปราบโจรให้ราบคาบ ๓ ประการ ราชสังคหวัตถุ ๔ ประการ และรัฐสวัสดิการในปัจจุบัน ตามลำดับ
แนวคิด	การให้วัตถุเพื่อให้ประชาชนอยู่กันอย่างผาสุก ไม่มีความขัดสน/เจตนาของการให้ค่อนข้างบริสุทธิ์ ไม่หลอกลวงเพื่อหวังรักษาอำนาจ คือไม่มีความคิดเอาคืนแบบการลงทุนแล้วหวังกำไร ป้องกันปัญหาความยากจนได้ เป็นการให้เพื่อให้ ด้วยหวังป้องกันปัญหาความขัดสนอย่างจริงจัง
วิธีการ	ให้ตรงต่อผู้รับ มุ่งป้องกันปัญหา ไม่มีเจตนาครอบงำประชาชน
ผลลัพธ์	ป้องกันปัญหาความยากจนได้ เท่ากับ ป้องกันปัญหาอย่างอื่นอีกมากมายที่จะตามมาจากความยากจน สามารถเกื้อกูลทุกคนให้อยู่กันอย่างมีความสุข ไม่มีคนยากจนในแว่นแคว้น ทำลายความตระหนี่และความถือตัวของนักปกครองได้
จุดเด่นจุดด้อย	จุดเด่นคือสามารถป้องกันปัญหาความยากจนได้ จุดด้อยคือเมื่อจะใช้กับสังคมที่ปัญหามีมากเกินไปและประชากรมีจำนวนมาก งบประมาณที่มีอาจจะไม่เพียงพอ